

Comparing Cultural Diplomacy of Iran and Turkey in Central Asia

Mohammad Ali Basiri*

Ali Mousaei** Amir Mohammad Izadi***

Abstract

After the collapse of the Soviet Union and the independence of the five Central Asian republics, due to the cultural, historical, linguistic, and religious similarities with these republics, Iran and Turkey have tried to use these capabilities and tools of cultural diplomacy to persuade these republics and achieve their goals at the lowest cost. So, based on the theoretical framework of constructivism, the main purpose of this article is to answer these questions that: Firstly, what is the cause of convergence and the increased relations between Iran and Turkey with the Central Asian republics and secondly, how the cultural diplomacy of these two countries have been successful in this region and has helped to increase relations and achieving the cultural, political and economic goals of the two countries? The results of this paper indicate that firstly the historical, linguistic, ethno-religious ties between the Central Asian republics and the two countries of Iran and Turkey are the causes of convergence and increasing relations and Secondly Turkey has been more successful than Iran in the cultural diplomacy.

Keywords: Central Asia, Constructivism, Cultural Diplomacy, Islamic Republic of Iran, Turkey.

* Associate Professor of International Relations, Department of Political Science, Faculty of Economics and Administrative Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran, basiri@ase.ui.ac.ir

** Ph.D. Student in International Relations, Department of Political Science, Faculty of Economics and Administrative Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran (Corresponding Author), a.mousaei@ase.ui.ac.ir

*** Ph.D. Student in Political Sociology, Department of Political Science, Faculty of Economics and Administrative Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran, A.Izadi87@ase.ui.ac.ir

Date received: 04.07.2020, Date of acceptance: 28.11.2020

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

مقایسه دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی

محمد علی بصیری*

علی موسایی**، امیرمحمد ایزدی***

چکیده

بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال پنج جمهوری آسیای مرکزی، دو کشور ایران و ترکیه به جهت اشتراکات فرهنگی، تاریخی، زبانی، مذهبی و قومی با این جمهوری‌ها، سعی کرده‌اند تا با استفاده از این ظرفیت‌ها و ابزارهای دیپلماسی فرهنگی، در جهت افتخار این جمهوری‌ها و کسب اهداف خود با کمترین هزینه گام بردارند. بر همین اساس، هدف اصلی این مقاله، بر مبنای چارچوب نظری سازه‌نگاری، پاسخگویی به این سؤالات است که اولاً علل همگرایی و افزایش روابط ایران و ترکیه با جمهوری‌های آسیای مرکزی چیست و ثانیاً تا چه میزان دیپلماسی فرهنگی دو کشور در این منطقه موفق و به افزایش روابط و کسب اهداف فرهنگی، سیاسی و اقتصادی دو کشور کمک نموده است؟ نتایج حاصل از این مقاله، حاکی از آن است که اولاً پیوندها و اشتراکات تاریخی، فرهنگی، مذهبی، زبانی و قومی میان جمهوری‌های آسیای مرکزی و دو کشور ایران و ترکیه علل همگرایی و افزایش روابط بوده است و ثانیاً ترکیه نسبت به ایران در امر دیپلماسی فرهنگی و کسب اهداف موفق‌تر عمل کرده است.

کلیدواژه‌ها: آسیای مرکزی، ترکیه، جمهوری اسلامی ایران، دیپلماسی فرهنگی، سازه‌نگاری.

* دانشیار روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی، دانشکده اقتصاد و علوم اداری دانشگاه اصفهان،
basiri@ase.ui.ac.ir

** دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه اصفهان، مدرس دانشگاه (نویسنده مسئول)،
a.mousaei@ase.ui.ac.ir

*** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه اصفهان، مدرس دانشگاه، A.Izadi87@ase.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۰۸

۱. مقدمه

دیپلماسی فرهنگی نمونه بارز و اعلای استفاده از قدرت نرم است. قدرت نرم بر اساس تعریفی که جوزف نای ارائه داده است «توانایی یک دولت در رسیدن به اهداف مطلوب از طریق ایجاد جذب و کشش و نه با استفاده از قوه قهریه و زور می‌باشد» (Nye, 2003: 1). در این نوع از قدرت، تأکید بر روی ذهنیت‌ها و اقناع افکار عمومی ملت‌ها است. به همین دلیل، امروزه دولت‌ها درصدد تحکیم بنیان‌های معرفتی فرهنگ خود و اشاعه ارزش‌ها، دانش‌ها و نگرش‌های تولیدشده به فراسوی مرزهای جغرافیایی خود می‌باشند تا از این طریق بتوانند در کنار ابزارهای مادی به منافع ملی خود دست یابند.

بر اساس تعریف میلتن کامینگز دیپلماسی فرهنگی عبارت است از «مبادله و تبادل ایده‌ها، انگاره‌ها، ایده‌نال‌ها، اندیشه‌ها، اطلاعات، هنر، دانش، مهارت‌ها، باورها، سنت‌ها و سایر خاصه‌ها و عناصر فرهنگی میان یک کشور با دیگر کشورها و ملت‌ها جهت ایجاد تقویت درک و فهم متقابل» (Cummings, 2003: 1). به عبارت دیگر، دیپلماسی فرهنگی تلاش می‌کند با استفاده از فرهنگ و عناصر و مؤلفه‌های فرهنگی بر افکار عمومی دیگر کشورها تأثیر بگذارد و از طریق نزدیک کردن هرچه بیشتر نظرات و افکار مردمان سرزمین‌های مختلف و گاه با تأکید بر مشترکات فرهنگی فی‌مابین به تقویت تفاهم متقابل کمک نمایند (دهشیری، ۱۳۹۳: ۲۲). بدین ترتیب، دیپلماسی فرهنگی می‌تواند بستری را فراهم نماید تا یک کشور از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های فرهنگی، هنری، تاریخی، ادبی و حتی دینی و مذهبی خود در قالب‌های مختلف و متنوع همچون ادبیات، شعر، موسیقی، سینما و سایر زیرشاخه‌های فرهنگ در راه دست یافتن به اهداف خود در عرصه سیاست خارجی بهره گیرد (صالحی امیری و محمدی، ۱۳۸۹: ۱۱۱).

ابزارهای دیپلماسی فرهنگی شامل: آموزش زبان، مبادلات علمی - آموزشی - دانشگاهی، مبادلات فرهنگی - هنری، ورزشی، تماس‌های فرهنگی میان نخبگان و گروه‌های مرجع، رسانه‌های فرامرزی و دیگر مؤلفه‌های فرهنگی است که بستری مهم درک متقابل جوامع بشری از یکدیگر را فراهم می‌آورند (سلیمی بنی و شیخان، ۱۳۹۲: ۱۸۳). باید در نظر داشت که هدف سیاسی و غیرمستقیم دیپلماسی فرهنگی، توسعه و گسترش مناسبات و روابط سیاسی میان دولت‌ها و کشورها از طریق فرهنگ و ابزارهای فرهنگی به منظور تأمین منافع ملی است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۹: ۱۰۶). بدین گونه که یک کشور با استفاده از ابزارهای دیپلماسی فرهنگی خود در کشوری دیگر، تصویری

مطلوب از خود ارائه می‌دهد که باعث می‌شود عموم و نخبگان آن کشور در برابر خواسته‌های آن کشور مقاومت کمتری نشان دهند و یا با سیاست‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای آن همراهی نمایند. بر همین اساس، با فروپاشی شوروی و تغییراتی که متعاقب آن در نظام جغرافیای سیاسی و ساختار معنایی حاکم بر منطقه آسیای مرکزی و قفقاز به وجود آمد، منطقه حائل و وسوسه‌انگیزی برای رقابت و نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای به وجود آورد. در میان مدعیان نفوذ در آسیای مرکزی، ایران و ترکیه به جهت اشتراکات فرهنگی، تاریخی، زبانی، قومی و مذهبی با ساکنان این جمهوری‌ها از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. لذا این دو کشور بعد از استقلال این جمهوری‌ها سعی کردند با فعال کردن دیپلماسی فرهنگی خود در این منطقه به اهداف خود دست یابند. بنابراین در مقاله حاضر، ضمن توصیف و تحلیل علل همگرایی و افزایش روابط ایران و ترکیه با جمهوری‌های آسیای مرکزی، به مقایسه اهداف، ابزارها و فعالیت‌های فرهنگی دو کشور در این جمهوری‌ها و نتایج حاصله از آن به منظور تبیین میزان موفقیت دیپلماسی فرهنگی دو کشور در این منطقه پرداخته خواهد شد. گردآوری اطلاعات بر مبنای روش کتابخانه‌ای انجام شده است.

۲. چارچوب نظری

در رویکرد سازه‌نگاری (Constructivism) که از آن به‌عنوان فرا نظریه یاد می‌شود، توجه اصلی به سمت ابزارهای غیرمادی قدرت، بازیگران غیردولتی، فرهنگ، زبان، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی متمرکز است و سعی می‌گردد تا مختصات فرهنگ، سیاست و جامعه داخلی که با هویت و رفتار دولت در سیاست جهانی ارتباط پیدا می‌کند مورد بررسی قرار گیرد (عبدالله خانی، ۱۳۹۰: ۵۶). سازه‌نگاری اگرچه به انواع مختلفی تقسیم می‌شود ولی همه اشکال آن در سه مفروضه اصلی هستی‌شناسی مشترک هستند: نخستین گزاره مهم هستی‌شناسانه سازه‌نگاری این است که ساختارهای فکری و هنجاری نیز به‌اندازه ساختارهای مادی اهمیت دارند؛ بدین معنا که ساختارهای هنجاری و انگاره‌ای مثل فرهنگ، زبان، مذهب، گفتمان و ... تعیین می‌کنند که چگونه کنشگران محیط مادی‌شان را تفسیر می‌کنند (Reus-Smit, 2002: 487-498).

دومین گزاره، قوام بخشیدن متقابل کارگزار و ساختار می‌باشد؛ بدین معنا که ساختارهای هنجاری در تعیین و تعریف هویت و منافع کشورها نقش سازنده و تکمیلی دارند. ولی از

سوی دیگر، رویه‌ها و کردار کشورها نیز نقش تعیین‌کننده در حفظ، استمرار و تغییر این ساختارها دارند (Wendt, 1999: 96-127). و بر اساس سومین گزاره، این هویت‌ها هستند که به منافع و کنش‌ها شکل می‌دهند؛ هویت‌ها پایه و اساس منافع هستند و خود هویت نیز بر اساس ساختارهای ذهنی و فکری و به صورت بین‌الذاتی (Intersubjective) شکل می‌گیرد. هویت‌ها از طریق مشخص کردن اینکه کشورها که و چه هستند؛ مجموعه‌ای از منافع و کنش‌ها را ایجاد می‌کنند (مشیرزاده، ۱۳۸۳: ۱۲۵-۱۲۴).

به اعتقاد الکساندر ونت تأثیرگذاری فرهنگ و هنجارهای داخلی در مشروعیت دیپلماسی تأثیری انکارناپذیر دارد؛ این بدان معناست که دولت برآمده از خواست مردم، تبلور تأثیر ارزش‌هاست. از این رو، تأمل و ملاحظه در فرهنگ و ارزش‌های یک کشور، اولین مرحله بررسی سیاست خارجی آن است. وی تأکید دارد مباحثی همچون فرهنگ، آگاهی‌های بشری، هنجارها و ارزش‌ها می‌توانند راه‌گشایی برای دیپلماسی یک کشور باشند (ونت، ۱۳۸۴: ۲۵۴-۲۴۸).

برای سازه‌انگاران؛ سازه‌های تمدنی، عوامل فرهنگی، تاریخی، سیاسی و اجتماعی مهم هستند؛ زیرا این عوامل نقشی پررنگ در شکل‌دهی به هویت دولت‌ها و در نتیجه چگونگی تعیین منافع دولت‌ها و الگوهای برآیندها دارند (مشیرزاده، ۱۳۸۳: ۱۲۵). ونت در جواب به این سؤال که تحت چه شرایطی کشورها همگرا می‌شوند؟ عنوان می‌دارد: هر چه دولت‌ها دارای ارزش‌ها و هنجارهای مشترک و احساس یگانگی آن‌ها نسبت به هم بیشتر باشد، روابط سیاسی آن‌ها دوستانه‌تر و در نتیجه آثار آنارشی (Anarchy) تضعیف و همکاری میان آن‌ها تقویت می‌شود (Wendt, 1994: 386-390). از نظر سازه‌انگاران آنچه اهمیت دارد میزان تناقض میان هنجارهای داخلی و بین‌المللی است؛ زیرا در صورت زیاد بودن این تناقض، باید دستگاه دیپلماسی با اشاعه فرهنگ خود و نزدیک کردن این هنجارها و تبدیل آن‌ها به فرهنگی مشترک که کار ویژه اصلی دیپلماسی فرهنگی هر کشوری است در جهت مدیریت افکار عمومی، ارتقای میزان مشروعیت نظام سیاسی در دیدگاه افکار عمومی جهان، کسب پرستیژ بین‌المللی و در نهایت دستیابی به منافع خود گام بردارد (خراسانی، ۱۳۸۷: ۵۵). بنابراین در صورتی که بتوان ملت‌ها را با ارزش‌ها و هنجارهای مشترک به هم نزدیک کرد، این امر باعث ایجاد اشتراکات وسیع‌تر و در نتیجه همکاری‌ها نیز بیشتر خواهد شد.

با نگاهی به دیدگاه‌های سازه‌انگاران می‌توان گفت که نظریه سازه‌انگاری از قابلیت بیشتری در مقایسه با نظریه‌های رایج برای تبیین دیپلماسی فرهنگی برخوردار است. بر اساس این رویکرد، رفتار سیاست خارجی کشورها ناشی از تصورات بین‌الذهانی میان ملت‌ها است که بر مبنای ارزشی مادی و معنوی شکل گرفته و این مبانی در قالب رفتارهای ملی تبلور یافته و در نهایت منافع ملی را رقم می‌زنند. همچنین در این رویکرد، هنجارها و ارزش‌های مشترک نظیر پیوندها و اشتراکات تاریخی، فرهنگی، مذهبی، زبانی و قومی از مهم‌ترین عوامل چرایی افزایش روابط و همکاری‌ها می‌باشند.

۳. اهداف و ابزارهای دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی

در شکل‌دهی سیاست خارجی ایران و ترکیه در منطقه آسیای مرکزی اهداف و ملاحظات فرهنگی، ژئوپلیتیکی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی مؤثر و نقش‌آفرین می‌باشد که به‌طور خلاصه بیان می‌شود.

۱.۳ جمهوری اسلامی ایران

ایجاد زمینه و تلاش منطقه‌ای و بین‌المللی برای جلوگیری از حضور دائم یا موقت قدرت‌های بزرگ در نزدیکی مرزهای خاکی و آبی ایران، جذب توریسم (Tourism)، استفاده از مزیت‌های نسبی اقتصادی آسیای مرکزی در اقتصاد ایران نظیر معاوضه نفت و فرآورده‌های نفتی، حضور فعال در بازارهای این کشورها و انجام پروژه‌های زیربنایی در این جمهوری‌ها (قادری حاجت و نصرتی، ۱۳۹۱: ۷۷). جلب نظر کشورهای آسیای مرکزی در جهت ارتباط با جهان خارج از طریق ایران با توجه به ژئوپلیتیک بری این کشورها که در صورت انجام، فرصت‌های مناسبی را در زمینه‌های مختلف برای ایران فراهم می‌آورد (Hafeznia, 2007: 108). از مهم‌ترین اهدافی است که ایران درصدد دستیابی به آن می‌باشد. در این راستا ایجاد روابط نزدیک سیاسی بر پایه اعتماد متقابل با جمهوری‌های آسیای مرکزی و استقرار صلح، حفظ تمامیت ارضی، تحکیم ثبات سیاسی، کنترل بحران‌ها و درگیری‌های قومی در هر یک از جمهوری‌های آسیای مرکزی از جمله راه‌حلی است که جهت رسیدن به این مهم به کار گرفته می‌شود (قادری حاجت و نصرتی، ۱۳۹۱: ۷۶). در همین راستا ایران می‌کوشد تا با خنثی‌سازی و مقابله با تصاویر و تبلیغات منفی نظیر

اقدامات برخی از کشورهای غربی، عربی و همچنین ترکیه و اسرائیل در زمینه ایران هراسی و تصویرسازی مثبت و تصویرپردازی ایجابی از کشور، شناخت دقیق و واقعی فرهنگ کشورهای منطقه به جهت برنامه‌ریزی متناسب مبتنی بر الزامات و ذائقه‌های فرهنگی مردم این منطقه، معرفی فرهنگ، تمدن و ارزش‌های ایرانی _ اسلامی، ترویج اسلام‌گرایی (زیباکلام و گودرزی، ۱۳۹۲: ۱۸۶-۱۸۴). گسترش و تداوم علقه‌های فرهنگی، دینی و هنری میان ملت‌های مسلمان این جمهوری‌ها با مردم ایران و گسترش و احیای زبان فارسی در میان فارسی‌زبانان این جمهوری‌ها (عطایی و شیبانی، ۱۳۹۰: ۱۴۵). از طریق دیپلماسی فرهنگی به اهداف ذکر شده دست یابد. از این رو در راستای اجرای دیپلماسی فرهنگی و دستیابی به اهداف ذکر شده، ایران از نهادهایی بهره می‌گیرد که به این منظور تأسیس شده‌اند که در ادامه به تعدادی از مهم‌ترین نهادها، سازمان‌ها و مؤسسات دخیل در امر دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران اشاره خواهیم کرد.

۱.۱.۳ سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

این سازمان متولی اصلی دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد که در سال ۱۳۷۴ با اهداف گسترش مناسبات فرهنگی با ملل و اقوام مختلف، تقویت و تنظیم مناسبات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با سایر کشورها و سازمان‌های فرهنگی بین‌المللی و عرضه صحیح فرهنگ و تمدن ایران تشکیل و از همان سال مقرر شد بخش‌های فرهنگی وزارت خانه‌های فرهنگ و ارشاد اسلامی، امور خارجه و همچنین مجمع‌های جهانی اهل بیت^(ع) و تقریب مذاهب اسلامی با کلیه امکانات مالی، پرسنلی و تجهیزاتی به این سازمان واگذار شود. هم‌اکنون ۸۷ نمایندگی در خارج و بیش از ۷۰ رایزنی و وابستگی فرهنگی در خارج از کشور تحت اشراف این سازمان قرار دارد (دهشیری، ۱۳۹۳: ۲۰۷-۲۰۶).

۲.۱.۳ کمیته امداد امام خمینی

این کمیته در اسفند ۱۳۵۷ باهدف پشتیبانی از محرومان و مستضعفان داخل و خارج از کشور تأسیس گردید و تاکنون به محرومان کشورهای لبنان، سوریه، آذربایجان، تاجیکستان، افغانستان، عراق، کومور و فلسطین کمک کرده است (کمیته امداد امام خمینی، ۱۳۹۸: ۱).

۳.۱.۳ دانشگاه بین‌المللی جامعه‌المصطفی‌العالمیه

باهدف تربیت طلاب و روحانیون خارجی. جامعه‌المصطفی در بیش از ۶۵ کشور جهان نمایندگی دارد و تاکنون ۵۰۰۰۰ دانش‌پژوه از ۱۲۲ کشور جهان در این دانشگاه پذیرفته شده‌اند (جامعه‌المصطفی‌العالمیه، ۱۳۹۸:۱).

۴.۱.۳ معاونت برون‌مرزی صداوسیما

باهدف نشر فرهنگ اسلامی در جهان از طریق رسانه. در این معاونت ۳۱ شبکه رادیویی به زبان‌های مختلف مشغول به فعالیت هستند که شامل زبان‌های رسمی جمهوری‌های آسیای مرکزی نیز می‌شود. همچنین، شامل ۱۲ شبکه تلویزیونی برون‌مرزی و پایگاه‌های اینترنتی متعدد نیز می‌باشد (معاونت برون‌مرزی صداوسیما، ۱۳۹۸:۱).

۵.۱.۳ سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

باهدف نظارت و اجرای امور فرهنگی و تبلیغات دینی در خارج از کشور.

۶.۱.۳ بنیاد سعدی

باهدف تقویت و گسترش زبان و ادبیات فارسی در خارج از کشور.

۷.۱.۳ سازمان میراث فرهنگی صنایع‌دستی و گردشگری

باهدف حفظ میراث فرهنگی ایران در داخل و خارج از کشور و توسعه گردشگری.

۸.۱.۳ بنیاد ایران‌شناسی

باهدف شناساندن جلوه‌های گوناگون فرهنگ و تمدن ایرانی به جهانیان.

۹.۱.۳ مرکز همکاری‌های علمی بین‌المللی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

باهدف انجام فعالیت‌های علمی و فرهنگی خارج از کشور.

۱۰.۱.۳ مؤسسات و افراد خصوصی و نیمه‌دولتی فعال در عرصه دیپلماسی فرهنگی

(نظیر مرکز مطالعات جهانی شدن، انجمن خدمات فرهنگی ایرانیان خارج از کشور و موسسه آینده روشن و ...) باهدف مشارکت در امور فرهنگی بین‌المللی و برگزاری هفته‌های فرهنگی در خارج از کشور (دهشیری، ۱۳۹۳: ۲۱۰ - ۲۰۸).

۲.۳ ترکیه

ترکیه نیز همانند ایران اهداف گوناگونی در این منطقه نظیر افزایش نقش استراتژیک در معادلات بین‌المللی از طریق نزدیک شدن به این جمهوری‌ها و دور سازی این جمهوری‌های تازه استقلال‌یافته از بنیادگرایی اسلامی و روسیه تا علاوه بر پیشبرد برنامه‌های پان ترکی خود، حمایت و کمک‌های غرب را نیز جذب کند (احمدی، ۱۳۸۸: ۵). ایجاد توازن میان روابط خود در منطقه با دیگر قدرت‌های بزرگ نظیر روسیه، ایران، چین، هند و پاکستان، فعالیت سیاسی به‌منظور ایجاد ثبات و امنیت در منطقه و یافتن جایگاهی مناسب در این منطقه (Roy & Jakson, 2003: 297). تسهیل روابط انرژی به‌ویژه در رابطه با مسیرهای حمل‌ونقل انرژی، گسترش روابط اقتصادی با کشورهای آسیای مرکزی و حضور فعال در بازارهای این کشورها و سرمایه‌گذاری و انجام پروژه‌های زیربنایی در این جمهوری‌ها (قادری حاجت و نصرتی، ۱۳۹۱: ۷۸). تصویرسازی مثبت و خشتی کردن تبلیغات منفی، شناخت دقیق و واقعی فرهنگ کشورهای منطقه به جهت برنامه‌ریزی متناسب مبتنی بر الزامات و ذائقه‌های فرهنگی مردم این منطقه (زیباکلام و گودرزی، ۱۳۹۲: ۱۸۶-۱۸۴). ترویج نوع‌ثمنی‌گرایی، سکولاریسم (Secularism)، اندیشه‌های پان‌ترکیسمی و جذب توریسم دارد (Murinson, 2006: 946) و همین اهداف باعث شده است تا با فعال کردن دیپلماسی فرهنگی خود در این منطقه سعی کند به این اهداف دست یابد. ازاین‌رو جهت دستیابی به این اهداف از نهادهایی بهره می‌گیرد که عبارت‌اند از:

۱.۲.۳ اداره کل امور فرهنگی

این نهاد زیر نظر وزارت امور خارجه ترکیه، مسئول هماهنگی و انعقاد قراردادها و پیگیری امور رسمی و موافقت‌نامه‌ها است و مسائل فرهنگی را در خارج پیگیری می‌کند (Ministry of Foreign Affairs, 2018: 1)

۲.۲.۳ وزارت فرهنگ و گردشگری

وظایف این وزارتخانه شامل: مدیریت رایزنی‌های فرهنگی و گردشگری ترکیه در سفارت‌خانه‌های آن، حمایت از جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها و مسابقات بین‌المللی داخلی و خارجی است (Ministry of Culture and Tourism, 2018: 1).

۳.۲.۳ اداره کل دیپلماسی عمومی

این نهاد که زیر نظر مشاور سیاست خارجی نخست‌وزیر ترکیه اداره می‌شود مسئول پی‌گیری و رصد و رفع بازتاب خبرهای ترکیه در رسانه‌های جهان است.

۴.۲.۳ سازمان آموزش عالی ترکیه

نظارت بر فعالیت‌های دانشگاه‌های ترکیه نظیر مبادله و جذب دانشجوی، مبادله استاد، تأسیس کرسی‌های زبان و ادبیات ترکی در کشورهای دیگر بر عهده این سازمان است.

۵.۲.۳ بنیاد یونس امره

این بنیاد در ابتدا باهدف آموزش زبان ترکی به خارجیان تأسیس شد؛ اما در عمل، جایگاه نماینده فرهنگی ترکیه را در خارج از کشور به عهده گرفته است.

۶.۲.۳ سازمان دیانت ترکیه

این سازمان وظیفه نظارت بر امور دینی را عهده‌دار است. سه هزار نیرو در خارج از کشور دارد که حدود دو هزار مسجد خارج از ترکیه را مدیریت می‌کنند.

۷.۲.۳ سازمان تیکا

این سازمان در سال ۱۹۹۲ تأسیس و کمک‌های اقتصادی، فنی، فرهنگی و آموزشی به کشورهای ترک‌زبان و بالکان از طریق این موسسه صورت می‌گیرد (آدمی و نوری، ۱۳۹۲: ۱۰-۱۱).

۸.۲.۳ بنیاد زبان ترک

این بنیاد باهدف پالایش زبان ترکی عثمانی که حدود ۶۰ درصد آن عربی و فارسی بود تأسیس شد. این مرکز غیر از ارتباط با کشورهای ترک‌زبان و برگزاری همایش‌ها و آموزش استادان، آثاری که درباره اشتراکات زبانی با دیگر کشورها است را به چاپ می‌رساند.

۹.۲.۳ بنیاد تاریخ ترک

این بنیاد در زمینه تاریخ ترکیه تحقیق و کتاب منتشر می‌کند. این بنیاد بزرگ‌ترین عامل تبیین انگاره فرهنگ و تمدن جهانی ترک و ارتباط دو حوزه آناتولی (Anatolia) با آسیای مرکزی است و در راستای اهدافش هر ساله به برگزاری کنگره‌های تاریخ ترک اقدام نموده است (دهقانی، ۱۳۸۹: ۹۹).

۱۰.۲.۳ رسانه

رسانه‌های ترکیه به‌ویژه کانال دولتی تی. آر. تی (TRT)، اوراسیا لایف (Eurasia Life) و همچنین کانال تلویزیونی آواز که به پنج زبان آسیای مرکزی و ترکی آذری راه‌اندازی شده‌اند، قدرت نرم ترکیه در منطقه محسوب می‌شوند و به‌شدت فرهنگ غربی را چه در داخل و چه در خارج القا می‌کنند. همچنین در عرصه سینما هم با ساخت فیلم‌های تاریخی که اکثرشان در راستای سیاست نوعثمانی حرکت می‌کنند گوی سبقت را از دیگر رقیبان منطقه‌ای خود برده و توانسته از این طریق، افکار عمومی جهان به‌خصوص در حوزه بالکان و کشورهای ترک‌زبان را به نفع خود تغییر دهد. وبگاه رادیو و تلویزیون ترکیه نیز هم‌اکنون به ۳۱ زبان دنیا محتوا تولید می‌کند (دهقانی، ۱۳۹۱: ۲۹-۳۰).

۱۱.۲.۳ جنبش فتح‌الله گولن

جنبش گولن شامل مدارس، دانشگاه‌ها، موسسه‌های حرفه‌ای و کاری و ایستگاه‌های رادیویی و تلویزیونی است. آموزش و پرورش نقشی مرکزی در شکل‌دهی به هویت و افزایش قدرت این جنبش در سراسر جهان داشته است (Balci, 2014:2). به‌طوری‌که ۱۰۰۰ مدرسه در بیش از ۶۰ کشور متعلق به این جنبش می‌باشد. هدف جنبش گولن از افتتاح مدارس در آسیای مرکزی، ترویج ارزش‌های اسلامی و فرهنگ ترکیه است. «روزنامه زمان» وابسته به این جنبش هم‌زمان در ترکمنستان به زبان انگلیسی منتشر می‌شود. یک شبکه

ماهواره‌ای به نام «سامان یولو» (Saman Yolo Satelight) و شبکه رادیویی و سایت‌های مختلفی هم به این جریان تعلق دارند. پنج کانال تلویزیونی در اختیار این جنبش است که کانال اصلی آن «استار» (Star Television) است. پایگاه مجازی گولن نیز به ۱۲ زبان فعال است (آدمی و نوری، ۱۳۹۲: ۱۳-۱۲). البته بعد از کودتای نافرجام ۲۰۱۶ در ترکیه که آنکارا انگشت اتهام را به سمت این جنبش گرفت و اعلام کرد که این جنبش به رهبری فتح‌الله گولن مسئول کودتا بوده‌اند، ضمن آنکه دولت ترکیه به کار بسیاری از مؤسسات و افراد وابسته به این گروه در داخل ترکیه پایان داد، سلسله اقداماتی را نیز علیه مؤسسات گولن نظیر اقدامات دیپلماتیک جهت تعطیلی مدارس و مؤسسات وابسته به جنبش گولن در اقصا نقاط جهان از جمله منطقه آسیای مرکزی صورت داد که با موافقت تاجیکستان، ترکمنستان، قزاقستان، ازبکستان و مخالفت قرقیزستان مواجه شد؛ به طوری که فعالیت‌های این جنبش در جمهوری‌های آسیای مرکزی با محدودیت و کاهش محسوسی مواجه شده است (عسگری، ۱۳۹۵: ۱).

۴. مقایسه دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی

پس از فروپاشی شوروی و شکل‌گیری خلأ قدرت ناشی از این فروپاشی، ایران و ترکیه به دلیل برخورداری از اشتراکات تاریخی، قومی، زبانی، فرهنگی و مذهبی با کشورهای آسیای مرکزی و نیز وجود پتانسیل‌های عظیم اقتصادی این منطقه، تصمیم گرفتند سیاست‌هایشان را در برابر کشورهای آسیای مرکزی بر مبنای دیپلماسی فرهنگی قرار دهند. لذا دو کشور در اوایل دهه ۱۹۹۰ از طریق فعال کردن دیپلماسی فرهنگی خود در این منطقه، سعی کردند تا به اهداف خود دست یابند. از این رو در ادامه به مقایسه دیپلماسی فرهنگی دو کشور در منطقه آسیای مرکزی و اهداف کسب‌شده پرداخته خواهد شد.

۱.۴ تاجیکستان

تاجیکستان بخشی جدایی‌ناپذیر از فرهنگ و تمدن ایرانی است که به‌ویژه در دوره سامانیان مرکز تاریخ، فرهنگ و تمدن ایرانی بوده است. مردم تاجیکستان آریایی‌الاصل و پارسی‌زبان هستند و همین مشترکات در کنار دین واحد، تشابه آیین‌ها، سنت‌ها و باورهای اجتماعی، ملی و محلی شرایط بی‌بدیلی را برای توسعه بیش‌ازپیش روابط فرهنگی، سیاسی و اقتصادی

دو کشور فراهم آورده است (سنایی، ۱۳۹۳: ۲۱). به طوری که بعد از استقلال تاجیکستان، نخستین قرارداد همکاری علمی با ایران میان آکادمی علوم تاجیکستان و دانشگاه مشهد در سال ۱۹۹۶ منعقد شد. با تلاش ایران در شهرهای دوشنبه، خجند، کولاب، اوراتپه و ... کتابخانه‌هایی با چندین هزار جلد کتاب در رشته‌های گوناگون علمی راه‌اندازی و اتاق‌های ایران در دانشکده ادبیات دانشگاه دولتی تاجیکستان و دانشگاه دولتی خجند دایر گردید (ملکیان، ۱۳۹۱: ۱۰۹). در سال ۱۳۸۱ سند همکاری میان وزارت علوم تحقیقات و فناوری با وزارت معارف تاجیکستان در خصوص تبادل استاد و دانشجو و اعطای بورس تحصیلی به دانشجویان به امضا رسید. همچنین در سال ۱۳۹۰ مقرر گردید تعداد بورسیه‌های مختص دانشجویان تاجیک از ۵۰ نفر به ۲۵۰ نفر افزایش یابد (دهشیری و طاهری، ۱۳۹۵: ۲۲). دانشگاه جامعه‌المصطفی‌العالمیه نیز با دانشکده اسلامی دانشگاه ملی تاجیکستان تفاهم‌نامه‌ای در راستای برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت برای اساتید، همکاری برای ساخت کتابخانه و تجهیز آن، فراهم آوردن فرصت مطالعاتی برای اساتید و آموزش دانشجویان تاجیک منعقد ساخته است (جامعه‌المصطفی‌العالمیه، ۱۳۹۸: ۱).

همچنین فعالیت بنیاد سعدی در تاجیکستان، شامل ارسال کتب و نشریات به‌ویژه در زمینه ادبیات و برگزاری دوره‌های دانش‌افزایی برای اساتید زبان فارسی تاجیکستان بوده است و پژوهشگاه فرهنگ فارسی - تاجیکی نیز تاکنون کتاب‌های متعدد فارسی انتشار و ترجمه آثار از فارسی به سیریلیکی زیادی را انجام داده است (بنیاد سعدی، ۱۳۹۸: ۱). کمیته امداد امام خمینی^(ه) نیز در این کشور ۳۸ شعبه دارد و در طول نزدیک به سه دهه بالغ بر ۱۰۰ هزار خانواده از خدمات این کمیته برخوردار شده‌اند (ایراس، ۱۳۹۴: ۱).

ایران در حوزه دیپلماسی ورزشی نیز فعالیت‌های ارزشمندی نظیر برگزاری دومین مسابقه بین‌المللی ورزش‌های زورخانه‌ای جامعه حکیم ابوالقاسم فردوسی در شهر دوشنبه انجام داده است. همچنین وزارت امور خارجه ایران طی سه دوره در سال‌های ۱۳۷۳-۱۳۷۲ تا ۱۳۷۱-۳۸ تن از دیپلمات‌های تاجیکستان آموزش‌های اقتصادی، مالی و دیپلماتیک داده است (دهشیری، ۱۳۹۳: ۴۲۲).

رایزن‌های فرهنگی ایران و ترکیه فعالیت‌های یکسانی نظیر برگزاری اجلاس‌ها، نمایشگاه‌ها و جشنواره‌هایی در موضوعات مختلف فرهنگی، دینی، علمی، آموزشی، ادبی و هنری، اعزام هیات‌های فرهنگی و هنری، تأسیس کتابخانه، ترجمه، چاپ و نشر کتب و مجلات در موضوعات مختلف، فعالیت‌های توریستی برای جذب گردشگر، حضور در

رسانه‌ها و ملاقات مقامات فرهنگی این جمهوری‌ها، مبادله برنامه‌های تلویزیونی، برگزاری دوره‌های آموزشی مختلف و هفته‌های فرهنگی، برپایی کنسرت‌های موسیقی، نمایش مجموعه‌ای از فیلم‌های سینمایی، تئاتر و ... دارند (آزادی و مقصودی، ۱۳۹۱: ۲۲۷-۲۲۶). لذا برای جلوگیری از تکرار مطالب، از بیان فعالیت‌های رایزنی‌های فرهنگی ایران و ترکیه در چهار جمهوری دیگر خودداری شده است.

با توجه به این فعالیت‌ها و مراودات فرهنگی و علمی ایران و تاجیکستان در طول سال‌های گذشته، بیش از ۱۷۰ سند در تمام حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ... میان دو کشور به امضا رسیده است. در این سال‌ها مناسبات دو کشور از کمترین فراز و نشیب برخوردار بوده است. ایران همواره از پشتیبانی تاجیکستان از مواضع ایران در مسائل بین‌المللی و منطقه‌ای نظیر حق ایران برای بهره‌مندی از انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای و عضویت کامل در سازمان همکاری شانگهای قدردانی نموده است. از سوی دیگر، ایران نیز در این‌گونه جوامع همواره حامی تاجیکستان بوده است (سفارت ج. ا. ا. در دوشنبه، ۱۳۹۸: ۱). در زمینه اقتصادی نیز در حال حاضر بیش از ۱۰۰ شرکت ایرانی در بخش‌های مختلف مشغول به فعالیت هستند و میزان مبادلات تجاری میان دو کشور نیز ۹۷ میلیون دلار می‌باشد (سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۳۹۸: ۱). از لحاظ گردشگری نیز بر اساس آخرین آمار ارائه شده (۱۳۹۶) توسط سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، در سال ۱۳۹۶ تعداد ۵ هزار توریست تاجیکستانی از ایران بازدید کرده‌اند (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۶: ۱).

اختلافات فرهنگی موجود میان ترکیه و تاجیکستان یعنی زبان فارسی مردم آن و احساس تعلق آن‌ها به فرهنگ ایرانی و مشترکات تاریخی و فرهنگی با ایران، عملاً نفوذ ترکیه را در مقایسه با ایران در این کشور کم‌رنگ کرده است. با این حال، در سه دهه گذشته، ترکیه کوشیده است تا با سرمایه‌گذاری‌های گوناگون فرهنگی، آموزشی، اقتصادی و سیاسی جایگاه خود را در این کشور افزایش دهد (رمضانی بونش، ۱۳۹۱: ۲). در این میان، وجود اقلیت‌های ازبک، تاتار، ترکمن و قرقیز در این کشور که دارای اشتراکات زبانی و مذهبی با ترکیه هستند نقش بسزایی در بهبود جایگاه این کشور در تاجیکستان داشته است.

همکاری میان دو کشور در زمینه آموزش و پرورش در سال ۱۹۹۲ آغاز و در سال ۱۹۶۶ یک توافقنامه در این زمینه به امضا رسید. در حال حاضر در تاجیکستان شش آموزشگاه با ۳۰۰ دانش‌آموز مشغول فعالیت می‌باشند که البته پیش‌بینی شده است تعداد آن‌ها به ۲۶

مدرسه برسد. تقریباً ۵۰ دانشجوی تاجیک نیز در دانشگاه‌های ترکیه تحصیل می‌کنند. همچنین شرکت آموزشی «شلاله» (Şelale) که متعلق به جنبش گولن می‌باشد، ۱۰ دبیرستان، یک مرکز زبان، یک مدرسه بین‌المللی و یک خوابگاه آموزش عالی در تاجیکستان تأسیس کرده است که ۲۰۰۰ دانش‌آموز تاجیک در این مؤسسات به تحصیل مشغولند (Kanbolat, 2012: 2). همچنین این جنبش، دانشجویان بسیاری را به صورت بورسیه برای ادامه تحصیل روانه ترکیه و کشورهای غربی کرده است (فلاح، ۱۳۷۸: ۷۵). البته بعد از کودتای نافرجام ۲۰۱۶ در ترکیه و فشار دولت آنکارا به این کشور جهت تعطیلی مؤسسات وابسته به این جنبش، امام علی رحمان، رئیس‌جمهور تاجیکستان، اقدام به تعطیلی و اخراج معلمان مدارس ترکی - تاجیکی (گولن) و جایگزینی آن‌ها با مؤسسات آموزشی تاجیکستان تحت عنوان مدارس تیزهوشان نمود (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۸: ۱). بنیاد یونس امره نیز فعالیت‌های گسترده‌ای در زمینه گسترش و تقویت زبان ترکی نه‌تنها در این کشور بلکه در تمام جمهوری‌های آسیای مرکزی انجام داده است.

علاوه بر عرصه آموزش، ترکیه در زمینه ساخت سریال‌های تأثیرگذار باهدف افزایش نفوذ فرهنگی، توانسته است با در اختیار گرفتن فضای فرهنگی و رسانه‌ای این جمهوری، با ایجاد مراکزی مانند مرکز «هم‌صدا»، این کشور فارسی‌زبان آسیای مرکزی را تحت تأثیر قرار دهد (محمدی، ۱۳۹۱: ۱).

دیپلماسی فرهنگی ترکیه در این کشور تاکنون دستاوردهایی نیز برای ترکیه به همراه داشته است که از آن جمله می‌توان به انعقاد ۳۰ معاهده و پروتکل در زمینه‌های مختلف به‌ویژه فرهنگی و حمایت دو کشور از فعالیت‌های سیاسی یکدیگر در مجامع بین‌المللی مانند حمایت تاجیکستان از عضویت ترکیه در شورای امنیت سازمان ملل در دوره ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۰ و حمایت ترکیه در جهت برگزاری سی و هفتمین اجلاس وزیران خارجه کشورهای اسلامی در دوشنبه (۲۰۱۰) اشاره کرد. گذشته از این، در بعد امنیتی و نظامی نیز همکاری‌های محدودی بین دو کشور نظیر همکاری در زمینه مبارزه با مواد مخدر صورت گرفته است (خبرگزاری آنا، ۱۳۹۵: ۱). از لحاظ گردشگری، بر اساس آمار وزارت فرهنگ و گردشگری ترکیه، در سال ۲۰۱۹ تعداد ۴۴ هزار توریست تاجیکستانی از ترکیه بازدید کرده‌اند (Ministry of Culture and Tourism, 2019: 1). در بعد اقتصادی نیز ترکیه در بین کشورهای رده‌بالای تجاری با تاجیکستان قرار دارد؛ به طوری که هم‌اکنون بیش از ۵۰ کارخانه مشترک ترکی - تاجیکی در تاجیکستان وجود دارد و تنها شرکت‌های ساخت‌وساز

ترکیه‌ای تاکنون در این کشور پروژه‌های نزدیک به ارزش ۵۶۲ میلیون دلار را انجام داده‌اند. همچنین ترکیه تاکنون ۹۱ میلیون دلار به تاجیکستان کمک مالی از طریق مؤسساتی نظیر تیکا و بانک اگزیم (Eximbank) کرده است (Turkish Embassy in Dushanbe, 2018: 1). در حوزه تجارت خارجی نیز میزان تجارت خارجی میان دو کشور سیصد و پنجاه و پنج میلیون دلار اعلام شده است (UN.Comtrade, 2019: 1).

۲.۴ ازبکستان

ریشه‌های عمیق تاریخی و فرهنگی میان دو کشور ایران و ازبکستان قابل توجه است. چهره‌هایی نظیر ابوریحان بیرونی، ابوعلی سینا و محمد رودکی سمرقندی متعلق به دو کشور ایران و ازبکستان هستند و از لحاظ تاریخی نیز ازبکستان تا قبل از شکست هخامنشیان از اسکندر مقدونی در سال ۳۳۰ قبل از میلاد و تبدیل به بخشی از کشور یونانی باکتریا (Bactria)، تحت حکومت هخامنشیان بوده است و پس از آن نیز در طول تاریخ این کشور تحت حکومت سلسله‌های سامانیان، خوارزمشاهیان، ایلخانیان، تیموریان، شیانیان و افشاریان قرار داشته است (سنایی، ۱۳۹۳: ۱۴۱). با این حال، روابط ازبکستان با ایران در حوزه فرهنگی در دهه اول پس از استقلال این کشور، به دلیل مسائل و مشکلاتی مانند تعارض نظام دینی ایران با نظام سکولار ازبکستان، نگرانی از تأثیرگذاری انقلاب اسلامی بر مردم این کشور و تأثیر سوء روابط قدرت‌های بزرگ، با رکود نسبی همراه بود که با تلاش ایران و اتخاذ سیاست‌های اعتمادزایی و شفاف‌سازی در رابطه دوجانبه باهدف رفع نگرانی‌ها، به تدریج روابط در بخش‌های مختلف گسترش یافت (Hiro, 2011: 369).

زبان و ادبیات فارسی یکی از نقطه‌های مشترک ملت ایران و ازبکستان محسوب می‌شود؛ به نحوی که در سال ۱۳۸۵ تعداد ۳۲۳ دانشجو، زبان فارسی را به‌عنوان زبان نخست و ۳۰۶۱ دانشجو، زبان فارسی را به‌عنوان زبان دوم خود در دانشگاه‌های مختلف ازبکستان فراگرفته‌اند. همچنین در این سال، ۴۳ استاد به تدریس زبان فارسی مشغول بوده‌اند. در همین زمینه در سال ۱۳۹۳ بیش از سه هزار دانشجو در ۱۵ دانشگاه و دبیرستان در شهرهای مختلف ازبکستان، فارسی را به‌عنوان زبان دوم و ۳۵۰ دانشجو، به‌عنوان زبان اول در حال آموختن زبان فارسی بوده‌اند. همچنین حدود ۱۳۰ هزار دانش‌آموز، ادبیات فارسی - تاجیکی را در مدارس تاجیکی فرامی‌گیرند. ضمن اینکه هر سال تعداد ۵ تا ۱۰ دانشجوی زبان فارسی از دانشکده شرق‌شناسی ازبکستان به‌منظور گذراندن دوره دانش‌افزایی زبان فارسی

به تهران سفر می‌کنند (دهشیری، ۱۳۹۳: ۴۳۰-۴۲۹). البته باید اذعان داشت در میان کشورهای منطقه، کمترین تبادل دانشجو بین ایران و ازبکستان وجود دارد و تقریباً هیچ اقدامی در این زمینه انجام نشده است (حق پناه و شیرازی، ۱۳۹۳: ۸۶).

در رابطه با گسترش زبان فارسی باید عنوان کرد که رایزنی فرهنگی ایران در تاشکند با همکاری بنیاد سعدی و مراکز علمی، اقدام به برگزاری دوره‌های تربیت مدرس آموزش زبان فارسی، تأسیس کرسی‌های زبان فارسی و اتاق‌های ایران نموده است که در هفت دانشگاه دولتی و چند مرکز علمی این کشور برگزار می‌شود (بنیاد سعدی، ۱۳۹۸: ۱).

در حال حاضر، مبنای حقوقی - قراردادی روابط بین ایران و ازبکستان را بیش از ۵۹ سند امضا شده تشکیل می‌دهد. بین ازبکستان و ایران بر اساس همکاری تجاری - اقتصادی و علمی - فنی کمیسیون‌های مشترک بین دولتی تشکیل گردیده است و در زمینه همکاری‌های اقتصادی، در ازبکستان با مشارکت سرمایه‌گذاران ایرانی، بیش از ۱۱۶ کارخانه دایر گردیده است که از میان آن‌ها ۱۹ کارخانه به‌طور کامل با سرمایه‌گذاری ایران مشغول به کار و فعالیت می‌باشند. هم‌اکنون حجم مبادلات تجاری بین دو طرف ۱۷۸ میلیون دلار می‌باشد (سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۳۹۸: ۱). یکی دیگر از جنبه‌های مهم روابط ازبکستان و ایران، توسعه همکاری بین دو کشور در زمینه حمل‌ونقل است که به همین منظور در آوریل ۲۰۱۱ در عشق‌آباد، در نشست چهارجانبه وزرای خارجه ازبکستان - ترکمنستان - ایران - عمان، سندی درباره تأسیس راه‌آهن امضا شد (سفارت ازبکستان در ایران، ۱۳۹۸: ۱). و در زمینه گردشگری نیز تعداد ۱۶۰۰ توریست ازبکی در سال ۱۳۹۶ ایران را به‌عنوان مقصد گردشگری خود انتخاب کرده‌اند (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۶: ۱).

از سویی دیگر وجود اشتراکات فرهنگی، قومی، دینی و زبانی میان ازبکستان و ترکیه نیز باعث شده تا بستر مناسبی برای دیپلماسی فرهنگی ترکیه فراهم شود؛ اما به دلیل بدبینی دولت ازبکستان به اقدامات ترکیه نظیر اعطای پناهندگی ترکیه به «محمد صالح» اپوزسیون ازبکستان، این کشور نتوانسته آن‌چنان‌که باید فعالیت‌های فرهنگی زیادی در این جمهوری انجام دهد (آدمی و نوری، ۱۳۹۲: ۱۶). با این وجود ترکیه سعی کرده با اتخاذ سیاست‌های اعتمادزایی و شفاف‌سازی باهدف رفع نگرانی‌ها، به تدریج روابط در بخش‌های مختلف از جمله بخش فرهنگی را گسترش دهد.

فعالیت‌های جنبش فتح‌الله گولن در ازبکستان از زمان استقلال این کشور همواره دچار فراز و نشیب بوده است. برای مثال تنها در سال تحصیلی ۱۹۹۲-۱۹۹۳، این جنبش ۱۸

مجتمع آموزشی در ازبکستان احداث کرد که ۹۴ درصد از فارغ‌التحصیلان آن وارد دانشگاه شده‌اند (عابدینی، ۱۳۸۴: ۳). اما در سال ۲۰۰۰ مدارس این جنبش به دلیل تبلیغ آشکار احکام اسلامی توسط دولت ازبکستان تعطیل شدند و پس از آن به‌ویژه پس از کودتای نافرجام ۲۰۱۶ فعالیت این گروه به‌شدت با محدودیت همراه بوده است (مه پیکر، ۱۳۹۵: ۱). همچنین مدرسه بین‌المللی «اولوگبک» (Ologobec) تاشکند نیز در سال ۱۹۹۵ به‌عنوان یک سرمایه‌گذاری مشترک میان شرکت سلیم ترکیه و وزارت امور خارجه ازبکستان تأسیس شد. سازمان تیکا نیز پروژه‌های فراوانی به‌ویژه در زمینه سلامت و بهداشت در ازبکستان به اجرا درآورده است (دو‌غاچ، ۱۳۹۵: ۱).

ترکیه و ازبکستان نه‌تنها در زمینه فرهنگی و آموزشی بلکه تجربیات مشترک و سودمندی در تجارت، اقتصاد و گردشگری نیز دارند؛ به‌طوری‌که تعداد ۲۵۲ هزار توریست ازبکی در سال ۲۰۱۹ ترکیه را به‌عنوان مقصد گردشگری خود انتخاب کرده‌اند (Ministry of Culture and Tourism, 2019: 1) و حجم مبادلات تجاری میان این کشور و ترکیه نیز در سال ۲۰۱۹ به دو میلیارد و سیصد و هفتاد و دو میلیون دلار رسیده است (UN.Comtrade, 2019: 1). در حال حاضر ۶۵۵ شرکت در ازبکستان با سرمایه ترکیه وجود دارد که ۱۰۰ مورد آن نمایندگی‌ها هستند. همچنین اخیراً دو کشور قراردادهایی دوجانبه در قالب ۳۰ طرح در زمینه‌های مختلف به ارزش ۲ میلیارد دلار امضاء کردند که ازبکستان را جزء پنج کشور اول مبادلات تجاری خارجی برای ترکیه درآورده است. تسهیل رژیم ویزا برای شهروندان دو کشور و راه‌اندازی خط راه‌آهن باکو - تفلیس - قارص در جهت توسعه روابط اقتصادی و بازرگانی بین ازبکستان و ترکیه از دیگر اقدامات در دست اجرا دو طرف است (Ministry of Foreign Affairs, 2017: 1).

۳.۴ ترکمنستان

ترکمن‌ها قرن‌ها با ایران در یک سرزمین مشترک زیسته‌اند به‌گونه‌ای که ترکمنستان کنونی از قرن چهارم تا ششم پیش از میلاد، بخشی از قلمرو امپراتوری هخامنشیان قلمداد می‌شد و شهر مرو نیز توسط کوروش، پادشاه هخامنشی بنا شده است (سنایی، ۱۳۹۳: ۷۵). همچنین از دیگر اشتراکات بین دو کشور می‌توان از پادشاهان ترکمن که از سلاطین مقتدر ایران بودند مانند حکومت سلجوقیان نام برد. از این رو موافقت‌نامه فرهنگی بین دو کشور در

همان آغازین روزهای برقراری روابط سیاسی به امضای طرفین رسید و از آن پس نیز بر پایه این موافقت‌نامه، مبادلات فرهنگی فراوان میان دو کشور صورت پذیرفت.

زبان فارسی یکی از مؤلفه‌های همکاری فرهنگی بین ایران و ترکمنستان محسوب می‌شود؛ به گونه‌ای که نسخه خطی برجای مانده از «مختوم قلی» شاعر پراوازه ترکمن در اقصی نقاط دنیا، با الفبای فارسی نگاشته شده و این موضوع نشان‌دهنده ارتباط دیرینه زبان، رسم الخط و فرهنگ ترکمنی با فرهنگ و تمدن ایرانی است (دهشیری، ۱۳۹۳: ۴۳۱). بنابراین با توجه به این اشتراک، مراکز آموزش زبان فارسی متعددی در ترکمنستان توسط نهادهای فرهنگی ایران دایر شده است. همچنین زبان فارسی به عنوان یک زبان خارجی در مدارس ترکمنستان تدریس می‌شود (دهشیری و طاهری، ۱۳۹۵: ۲۷).

در سال ۱۳۸۱ موافقت‌نامه همکاری‌های بلندمدت اقتصادی - بازرگانی، علمی - فنی و فرهنگی بین دولت ایران و ترکمنستان منعقد شد که طی آن طرفین توافق نمودند هر دو سال یک‌بار، یک برنامه مبادلات فرهنگی، آموزشی و علمی و رسانه‌ای مابین دو کشور تدوین نمایند (حق پناه و شیرازی، ۱۳۹۳: ۱۲۲). همچنین، علاوه بر فعالیت‌های ذکر شده، برقراری ارتباط فرهنگی و آموزشی بین دانشگاه فردوسی مشهد و دانشگاه مختوم قلی عشق‌آباد، تبادل دانشجو و استاد، تعمیر و بازسازی بناهای تاریخی ترکمنستان توسط متخصصان ایرانی و فعالیت‌های توریستی برای جذب گردشگر از جمله فعالیت‌های فرهنگی دیگر ایران در ترکمنستان می‌باشد (رایزنی فرهنگی ج.ا.ا در عشق‌آباد، ۱۳۹۸: ۱).

به‌طور کلی از ابتدای استقلال ترکمنستان تاکنون، بیش از ۲۰۰ سند همکاری میان دو کشور در زمینه‌های مختلف سیاسی، امنیتی، اقتصادی، فرهنگی و ترانزیت به امضاء رسیده است. همچنین تاکنون شاهد برپائی ۱۳ دور اجلاس کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی و ۱۰ دور اجلاس کمیسیون مشترک همکاری‌های کنسولی، مرزی و گمرکی بین دو کشور بوده‌ایم. همکاری‌های مشترک دو کشور در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی در حد قابل قبولی بوده و به‌طور معمول از مواضع یکدیگر در سازمان‌ها و مجامع بین‌المللی حمایت و پشتیبانی می‌نمایند و در این میان ترکمنستان همواره به قطعنامه‌های حقوق بشر علیه ایران رأی منفی داده است (سرکنسولگری ج.ا.ا در مرو، ۱۳۹۸: ۱).

طی سال‌های اخیر همکاری‌های اقتصادی دو کشور از روند رو به رشدی برخوردار بوده است؛ به نحوی که حجم مبادلات اقتصادی دو کشور از رقم ۷۰ میلیون دلار در سال ۱۹۹۱ به رقم ۳۷۱ میلیون دلار در سال ۱۳۹۷ ارتقاء یافته است (سازمان توسعه تجارت

ایران، ۱۳۹۸: ۱). هم‌اکنون حدود ۲۰ شرکت و تجار ایرانی ثبت‌شده رسمی در ترکمنستان فعال و تاکنون در ۸۷ پروژه، مشارکت و سرمایه‌گذاری کرده‌اند (سازمان توسعه تجارت، ۱۳۹۷: ۱).

در حال حاضر سه خط لوله انتقال گاز کورپچه-کردکوی؛ دولت‌آباد- سرخس ایران و سرخس ترکمنستان به درگز بین دو کشور فعال می‌باشد. از طرف دیگر، ایران یکی از واردکنندگان عمده برق ترکمنستان می‌باشد. در زمینه حمل‌ونقل نیز ترانزیت زمینی بین دو کشور در حال حاضر از چهار مرز سرخس، لطف‌آباد، باجگیران و اینچه برون انجام می‌پذیرد که با توجه به راه‌اندازی خط راه‌آهن بندرعباس- مشهد- سرخس - تجن و وجود ایستگاه تعویض بوژی در پایانه سرخس، بخشی از ترانزیت و انتقال کالا بین دو کشور و سایر کشورهای آسیای مرکزی از طریق این خط آهن انجام می‌پذیرد که با راه‌اندازی کامل خط آهن سه‌جانبه قزاقستان- ترکمنستان- ایران به میزان قابل‌توجهی بر حجم ترانزیت ریلی کالا بین دو کشور افزوده خواهد شد و در ادامه با تکمیل راه‌آهن چابهار- مشهد، گرگان - مشهد و همچنین گرگان- شاهرود سرعت و زمان انتقال کالا از مسیر ریلی از مقصد آسیای مرکزی به سمت خلیج فارس از مسیر دو کشور ترکمنستان و ایران رشد چشمگیری خواهد یافت (سرکنسولگری ج.ا.ا. در مرو، ۱۳۹۸: ۱). همچنین سالیانه تعداد زیادی از اتباع کشور ترکمنستان جهت انجام امور تجاری، گردشگری، درمانی و زیارتی به ایران سفر می‌کنند که فقط در سال ۱۳۹۶ تعداد اتباع ترکمنستانی که وارد ایران شده‌اند ۱۵۰ هزار نفر بوده است (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۶: ۱).

نژاد، زبان و مذهب مشترک بین ترکیه و ترکمنستان از عوامل تسهیل‌کننده نزدیکی دو کشور محسوب می‌شود. از دیدگاه ترکیه، ترکمنستان وطن پدری و آبا و اجدادی آن‌ها می‌باشد و همین‌طور از دیدگاه ترکمنستان دو کشور یک ملت در قالب دو دولت هستند؛ بنابراین این اشتراکات از زمان استقلال ترکمنستان، همواره عاملی در جهت گسترش مناسبات دو کشور بوده است (خبرگزاری ویستا، ۱۳۸۷: ۱).

جنبش فتح‌الله گولن، سازمان تیکا و رایزنی فرهنگی ترکیه در این کشور نقش بسزایی در گسترش مناسبات فرهنگی ترکیه و ترکمنستان داشته‌اند. ۱۶ مدرسه زبان ترکی در این کشور تا قبل از کودتای نافرجام ۲۰۱۶، زیر نظر جنبش فتح‌الله گولن به امر آموزش مشغول بودند که پس از کودتا و بازداشت حدود ۳۰ نفر از معلمان وابسته به این جنبش، این مدارس تحت نظر دولت ترکمنستان درآمدند (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۵: ۱). همچنین چهار

مدرسه نیز توسط وزارت آموزش و پرورش ترکیه در این کشور ساخته شده است. سازمان تیکا نیز تاکنون بیش از ۴۰ طرح اقتصادی و فرهنگی را در این کشور به اجرا درآورده است (Miles, 2014: 2).

از ابزارهای مؤثر دیگر حضور ترک‌ها در عرصه آموزشی و فرهنگی ترکمنستان، می‌توان به دانشگاه بین‌المللی «ترکمن - ترک» که توسط ترکیه در سال ۱۹۹۴ تأسیس و اداره می‌شود و همچنین مدارس «ترکمن - ترک» که در تمامی مقاطع تحصیلی و در رشته‌های مختلف دانش‌آموز می‌پذیرند اشاره کرد (فلاح، ۱۳۸۷: ۶۹). برخی آمارها از آموزش حدود ۳۰ هزار نفر در نهادهای آموزشی ترکیه از ابتدای استقلال ترکمنستان تاکنون حکایت دارد. ترکیه در سال‌های گذشته چندین مسجد نیز در ترکمنستان احداث کرده است (آدمی و نوری، ۱۳۹۲: ۱۷). علاوه بر بحث آموزشی و مذهبی، ترکیه تنها کشوری است که حضور پررنگ رسانه‌ای در ترکمنستان دارد؛ به طوری که همه رسانه‌های معتبر ترکیه در این کشور نمایندگی دارند. همچنین در میان خبرنگاران خارجی مستقر در ترکمنستان، ترک‌ها بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده‌اند (عطری، ۱۳۹۲: ۱).

این اشتراکات و فعالیت‌های فرهنگی ترکیه در ترکمنستان، دستاوردهای زیادی نیز برای ترکیه به همراه داشته است؛ به طوری که می‌توان گفت که ترکمنستان بزرگ‌ترین بازار خدمات مهندسی و پیمانکاری ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز به شمار می‌رود و از زمان استقلال ترکمنستان تا امروز، شرکت‌های قراردادی ترکیه بیش از ۱۴۰۰ پروژه با ارزش ۵۰ میلیارد دلار را در این کشور انجام داده‌اند (Ministry of Foreign Affairs, 2017: 1). آنکارا همچنین در سپتامبر ۲۰۱۷ ترمینالی بین‌المللی را با سرمایه‌گذاری ۲/۶ میلیارد دلاری در عشق‌آباد باهدف تحقق کریدور ترانزیتی که کشورهای شرق و غرب دریای خزر را به هم پیوند دهد در عشق‌آباد افتتاح کرد. تکمیل بندر بین‌المللی ترکمن‌باشی با سرمایه‌گذاری ۲ میلیارد دلاری از طرح‌های دیگر ترکیه در این کشور در راستای اهداف خود می‌باشد. موضوع ویژه دیگر در روابط ترکمنستان و ترکیه، بحث انتقال انرژی ترکمنستان و خطوط ترانزیتی است؛ خط لوله گاز خزر به باکو و سپس گرجستان و در نهایت به ترکیه در کنار توسعه شبکه راه‌آهن (باکو - تفلیس - قارص - استانبول) از اهداف و دستاوردهای سرمایه‌گذاری‌های کلان ترکیه در ترکمنستان محسوب می‌شود (طایی، ۱۳۹۶: ۲). حجم مبادلات بازرگانی میان ترکمنستان و ترکیه نیز تا پایان سال ۲۰۱۹ بالغ بر یک میلیارد و نود میلیون دلار بوده است (UN.Comtrade, 2019: 1). همچنین ترکیه توانسته با فعالیت‌های

فرهنگی خود در این کشور، سال به سال بر تعداد گردشگران ترکمنستانی که وارد ترکیه شده‌اند بیفزاید به طوری که تعداد آن‌ها در سال ۲۰۱۹ به ۲۹۸ هزار نفر رسیده است (Ministry of Culture and Tourism, 2019: 1).

۴.۴ قرقیزستان

اشتراکات تاریخی و فرهنگی دو ملت ایران و قرقیزستان فراوان است. برای مثال، ایرانی بودن همسر «مناس» (Manas) شخصیت اسطوره‌ای این کشور و سابقه ارتباطات دو ملت در مسیر جاده ابریشم را می‌توان نماد مناسبات دو کشور دانست. همچنین، زبان فارسی در نزد اقوام مختلف قرقیزستان به عنوان یکی از زبان‌های کهن و تاریخی که از طریق آثار شعرای بزرگ ایرانی مانند حافظ و سعدی حاصل شده است دارای نقش و جایگاه ویژه‌ای است (بهمن، ۱۳۸۹: ۴۸). بر همین اساس، اولین موافقت‌نامه فرهنگی میان دو کشور در سال ۱۹۹۳ به امضا رسید؛ در این سند بسیاری از زمینه‌های فرهنگی مانند بخش‌های علمی - دانشگاهی، مذهبی، صداوسیما و مطبوعات پیش‌بینی شده است. علاوه بر این، تاکنون قراردادهای و اسناد فرهنگی گوناگونی میان دو کشور به امضا رسید است (دهشیری، ۱۳۹۳: ۴۲۵).

در حال حاضر در شش دانشگاه معتبر قرقیزستان، کرسی زبان فارسی، اسلام‌شناسی و خبرنگاری دایر است که اسلام‌شناسی و خبرنگاری آن به زبان فارسی تدریس می‌شود و در ده سال اخیر هر سال به طور میانگین ۱۲۹ دانشجوی رشته زبان فارسی در پنج دانشگاه قرقیزستان مشغول به تحصیل بوده‌اند. تعداد دانشجویان قرقیز که از طرف دولت ایران برای تحصیل در ایران بورسیه می‌شوند سالانه رو به افزایش است. همچنین ایران موفق شده حق مشارکت در تألیف کتاب‌های درسی برای مدارس قرقیزستان را به دست آورد (دهشیری و طاهری، ۱۳۹۵: ۲۹).

از دیگر اقدامات انجام گرفته می‌توان به تأسیس بخش آموزش زبان فارسی در وزارت امور خارجه قرقیزستان اشاره کرد؛ در پی تأسیس این بخش، تعداد ۱۰۰ نفر به فراگیری زبان فارسی مبادرت ورزیدند که از میان آنان حدود ۲۰ نفر به تحقیق در زمینه ایران‌شناسی پرداختند (سنایی، ۱۳۹۰: ۲۶۰).

دانشگاه‌های ایران با دانشگاه‌های قرقیزستان همکاری متقابل دارند؛ هم‌اکنون میان دانشگاه الزهرا^(س) و دانشگاه‌های آرابایف (Arabaev) و اسلاویانی (Slavic) و دانشگاه محقق

اردبیلی و دانشگاه ملی و بین‌المللی قرقیزستان تفاهم‌نامه همکاری به امضای مسئولان رسیده است (سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۹۸:۱). بنیاد سعدی نیز تاکنون اقداماتی نظیر گلستان خوانی، دوره‌های دانش‌افزایی زبان فارسی و اعطا بورسیه تحصیلی به دانشجویان زبان فارسی در این کشور انجام داده است (بنیاد سعدی، ۱۳۹۸:۱). همچنین بین استان‌های اوش قرقیزستان و خراسان ایران، جلال‌آباد قرقیزستان و قزوین ایران، چوی قرقیزستان و همدان ایران رابطه خواهرخواندگی برقرار شده است. از لحاظ اقتصادی نیز تاکنون یازده سند کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی بین ایران و قرقیزستان به امضاء رسیده است که از این یازده سند، چهار سند مربوط به صدور خدمات فنی و مهندسی می‌باشد. همچنین، قرقیزستان در زمینه برقراری رژیم تجارت آزاد بین ایران و اتحادیه اوراسیا، حمایت خود را از این ایده اعلام نموده است (سفارت ج.ا.ا در بیشکک، ۱۳۹۸:۱). البته باید در نظر داشت با وجود ظرفیت‌های بالقوه میان دو طرف، حجم روابط تجاری ایران و قرقیزستان بالا نیست و حدوداً ۳۷ میلیون دلار می‌باشد (سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۳۹۸:۱). گردشگری به‌ویژه گردشگری سلامت، زمینه‌ای بالقوه در راستای گسترش همکاری دو جانبه قلمداد می‌شود که به دلیل نبود پرواز مستقیم بین دو کشور با مشکل مواجه است و به همین دلیل تعداد گردشگری که از این کشور وارد ایران شده است در سال ۱۳۹۶ فقط ۱۰۵۰ نفر بوده است (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۶:۱).

وجود ریشه‌های مشترک فرهنگی، دینی و زبانی بین دو کشور ترکیه و قرقیزستان موجب شده تا ترکیه حضور فعالی در این کشور داشته باشد. عمده سرمایه‌گذاری‌های ترکیه روی دانشگاه‌ها، مدارس ترکی، آموزشگاه فنی و حرفه‌ای زنانه و مراکز آموزشی ترکی تمرکز یافته است؛ به‌گونه‌ای که ۱۴ مدرسه ترکی و ۲۱ مؤسسه آموزش زبان ترکی، کار آموزش ۸۵۰۰ دانش‌آموز قرقیزی را بر عهده‌دارند که در این میان نقش مدارس «سبات» وابسته به جنبش گولن چشم‌گیر بوده است. همچنین دو دانشگاه مشترک قرقیز - ترک موسوم به «آتا ترک» (Ataturk) و «مناس» در قرقیزستان وجود دارد که تاکنون حدود سه هزار جوان قرقیزی را پذیرش کرده‌اند. به‌طور کلی، طی دوران استقلال قرقیزستان بیش از ۱۰ هزار نفر دانشجو و دانش‌آموز قرقیزی در مدارس و دانشگاه‌های ترکیه‌ای به تحصیل پرداخته‌اند (آدمی و نوری، ۱۳۹۲: ۱۶).

استفاده از وسایل ارتباط جمعی از مهم‌ترین اقدامات ترکیه نه‌تنها در این کشور بلکه در تمام جمهوری‌های ترک‌زبان می‌باشد و از این طریق تلاش می‌شود احساسات ناسیونالیستی

مردم منطقه در مورد زبان مشترک و برادری اقوام مختلف ترک‌زبان برانگیخته شده و به آنان تفهیم شود که این کشورها متعلق به دنیای واحدی هستند که از یکدیگر جدا شده‌اند و می‌بایست دوباره متحد گردند (Murinson, 2006: 946).

همچنین در زمینه جذب و تبادل توریسم با توجه به تبلیغات وسیع ترکیه در مورد جاذبه‌های توریستی این کشور، رشد محسوسی را شاهد هستیم؛ به گونه‌ای که بر اساس آخرین آمار در سال ۲۰۱۹، ۱۲۱ هزار نفر از شهروندان قرقیزی از ترکیه بازدید کرده‌اند (Ministry of Culture and Tourism, 2019: 1). سازمان تیکا نیز از سال ۱۹۹۲ تا به امروز ۷۶۱ پروژه در قرقیزستان در زمینه‌های آموزشی، بهداشتی، زیرساختی، اقتصادی و فرهنگی اجرا کرده است (خبرگزاری ایرنا، ۱۳۹۷: ۱).

طی بیش از دو دهه برقراری روابط میان بیشکک و آنکارا، بیش از ۱۳۰ سند همکاری در زمینه‌های مختلف به امضا رسیده است و روابط اقتصادی دو کشور در قالب بیش از ۶۰ سند دنبال شده است. همچنین در زمینه نظامی نیز ارتش ترکیه تاکنون همکاری‌هایی با ارتش این کشور داشته است. در حال حاضر ترکیه دومین کشور سرمایه‌گذار در اقتصاد قرقیزستان محسوب می‌شود؛ به گونه‌ای که کارشناسان ترک، سرمایه‌گذاری انجام شده از سوی کشورشان در اقتصاد قرقیزستان را بیش از ۵۰۰ میلیون دلار اعلام کرده‌اند. حجم مبادلات تجاری بین دو کشور نیز در سال ۲۰۱۹ به پانصد و بیست میلیون دلار رسیده است (UN.Comtrade, 2019: 1).

۵.۴ قزاقستان

قرار گرفتن بخش جنوبی قزاقستان در حوزه خوارزم و خراسان تاریخی و بزرگ که منابع عمده فرهنگ و تمدن قزاقستان را در خود جای داده، باعث پدید آمدن قرابتی خاص با فرهنگ ایران شده است. به طوری که از طریق دانشمندان و شاعران، مظاهر ملی، آداب و رسوم، زبان و ادبیات دو کشور می‌توان پی به پیشینه و فرهنگ دو ملت برد. در میان علما و دانشمندان، خواجه احمد یسوی و فارابی دو شخصیت بزرگ تاریخی مورد توجه هر دو ملت می‌باشند (بهمن، ۱۳۸۹: ۴۶). با توجه به این اشتراکات، نخستین مراودات فرهنگی میان دو کشور در سال ۱۹۹۳ آغاز گردید. در سال‌های اخیر، ارتباطات فرهنگی و آکادمیک ایران و قزاقستان افزایش یافته است که از آن جمله می‌توان به تبادل دانشجو، ترجمه آثار و برگزاری همایش‌ها، جشنواره‌ها و نمایشگاه‌های گوناگون اشاره کرد. میان دانشگاه‌های ایران

از جمله شهید بهشتی، تهران، امام خمینی^(ره)، علامه طباطبایی، آزاد اسلامی، گیلان، الزهرا^(س) و دانشگاه‌های قزاقستان از جمله فارابی، آباي (Abai)، اوراسیا، ژیمپو (Jimpo) و نظربایف (Nazarbayev) قراردادهای همکاری‌های علمی جهت تبادل استاد و دانشجو و برگزاری سمینارهای علمی منعقد شده است. دانشجویان قزاق در پنج دانشگاه این کشور زبان و ادبیات فارسی می‌آموزند و هر دانشگاه سالانه بین ۲۵ تا ۳۰ دانشجو می‌پذیرد.

بنیاد سعدی نیز در جهت گسترش زبان فارسی و حمایت از نیروی انسانی متخصص در دانشگاه‌های قزاقستان، تعداد ۱۰ دانشجو در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد را بورسیه کرده است. در حال حاضر زبان فارسی در مدارس، کالج‌ها و دانشگاه‌های قزاقستان تدریس می‌شود. هم‌اکنون تعداد فارسی‌آموزان قزاق در دانشگاه‌ها و مدارس این کشور به دو هزار نفر می‌رسد (دهشیری و طاهری، ۱۳۹۵: ۲۸-۲۷). دانشگاه جامعه‌المصطفی‌العالمیه نیز با دو دانشگاه بین‌المللی قزاق عرب چیمکنت (International University of Kazakh Arab (Chimkent) و روحانیت قزاقستان قرارداد آموزشی منعقد ساخته است (جامعه‌المصطفی‌العالمیه، ۱۳۹۸: ۱).

دیپلماسی فرهنگی ایران در این کشور تاکنون دستاوردهایی نیز برای ایران به همراه داشته است که از آن جمله می‌توان به موافقت‌نامه‌های متعدد در زمینه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی نظیر افتتاح راه‌آهن سرخس-تجن در منتهی‌الیه شمال شرقی ایران در سال ۱۳۷۵، احداث راه‌آهن سه‌جانبه ایران-ترکمنستان-قزاقستان به منظور دسترسی آسیای مرکزی به دنیای خارج در سال ۱۳۹۳، سوآپ نفت خام قزاقستان از طریق ایران، همکاری در چارچوب مجامع بین‌المللی مانند سازمان ملل و نهادهای وابسته آن و مناسبات پارلمانی بین‌المللی نظیر حمایت متقابل دو کشور از یکدیگر در جهت عضویت غیر دائم در شورای امنیت سازمان ملل و حمایت قزاقستان از حق استفاده صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای ایران اشاره کرد. همچنین شرکت‌های ایرانی فقط در زمینه خدمات فنی و مهندسی تاکنون قریب به دو میلیارد دلار به قزاقستان صادرات داشته‌اند (سرکنسولگری ج.ا.ا در آلماتی، ۱۳۹۸: ۱). در زمینه مبادلات تجاری نیز هم‌اکنون حجم مبادلات تجاری ایران و قزاقستان ۱۹۸ میلیون دلار می‌باشد (سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۳۹۸: ۱). در عرصه گردشگری نیز با توجه به افزایش پروازهای مستقیم بین ایران و قزاقستان، ایران امیدوار است تا تعداد ۳۵۰۰ گردشگری که از این کشور در سال ۱۳۹۶ وارد ایران شده‌اند افزایش یابد (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۶: ۱).

ترکیه و قزاقستان نیز به واسطه وجود اشتراکات فرهنگی، مذهبی، نژادی و زبانی با یکدیگر موافقت‌نامه‌های بسیاری به‌ویژه در زمینه‌های فرهنگی به امضا رسانده‌اند. به‌گونه‌ای که شرکت کاتیف (Katief Company) به نمایندگی از جنبش گولن، حدود ۳۰ مدرسه ابتدایی و متوسطه زبان ترکی را در این کشور تأسیس و اداره می‌نماید که حدود ۱۰ هزار دانش‌آموز در این مدارس تحصیل می‌کنند (Balci, 2014: 3). البته بعد از کودتای نافرجام ۲۰۱۶ و فشار آنکارا به این کشور جهت تعطیلی مؤسسات وابسته به این جنبش، نور سلطان نظربایف رئیس‌جمهور وقت این کشور، اگرچه با تعطیلی مدارس مخالفت کرد؛ اما از دولت ترکیه خواست تا معلمانی جدید در جهت جایگزین کردن آن‌ها با معلمان وابسته به این جنبش را به این کشور اعزام کند (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۸: ۱). همچنین ترکیه در سال ۱۹۹۱ در قزاقستان دانشگاه بین‌المللی قزاق - ترک «خواجه احمد یسوی» در شهر ترکستان را تأسیس کرد و در سال ۱۹۹۶ نیز دانشگاه دیگری به نام «سلیمان دمیرل» از سوی روسای جمهور دو کشور تأسیس شد. از سال ۱۹۹۲ تا سال ۲۰۱۰ حدود سه هزار دانشجو قزاق در دانشگاه‌های ترکیه تحصیل کرده‌اند و حدود هزار دانشجو از ترکیه در دانشگاه‌های قزاقستان مشغول تحصیل هستند (آدمی و نوری، ۱۳۹۲: ۱۶).

از اقدامات فرهنگی دیگر ترکیه در قزاقستان می‌توان به عرضه و فروش فیلم و سریال‌های ترکی اشاره کرد؛ فیلم و سریال‌هایی که اکثرشان در راستای سیاست نوعثمانی، پان‌ترکیسم، ترویج فرهنگ غرب و سکولاریسم حرکت می‌کنند (Bartlett, 2010: 1). سازمان تیکا نیز تاکنون طرح‌های بسیاری را در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی و بهداشتی در این کشور به اجرا درآورده است.

به‌طور کلی این فعالیت‌ها در کنار اشتراکات فرهنگی، مذهبی، نژادی و زبانی قزاقستان را تبدیل به یکی از مهم‌ترین شرکای سیاسی و اقتصادی ترکیه کرده است؛ به‌طوری‌که حجم مبادلات تجاری بین ترکیه و قزاقستان در سال ۲۰۱۹ به حدود دو میلیارد و سیصد میلیون دلار رسید (UN.Comtrade, 2019: 1). و از لحاظ سرمایه‌گذاری نیز ترکیه هفدهمین سرمایه‌گذار در قزاقستان محسوب می‌شود. شرکت‌های ترکیه‌ای تاکنون ۲ میلیارد دلار در قزاقستان سرمایه‌گذاری کرده‌اند و از قبل این سرمایه‌گذاری بیش از ۱۵ هزار نفر از شهروندان قزاقستانی مشغول به کار شده‌اند (Ministry of Foreign Affairs, 2017: 1). در قزاقستان، کارآفرینان ترکیه در زمینه‌هایی مختلف مشغول به فعالیت‌اند. به‌نحوی که تنها شرکت‌های ساختمانی ترکیه در قزاقستان تا سال ۲۰۱۷، پروژه‌هایی با ارزش ۲۱ میلیارد

دلار انجام داده‌اند. همچنین همکاری‌های مهمی نیز در زمینه نظامی بین قزاقستان و ترکیه صورت گرفته است (دوغاچ، ۱۳۹۷: ۱). از لحاظ گردشگری نیز ترکیه یکی از مقاصد اصلی گردشگران این کشور محسوب می‌شود؛ به طوری که تعداد ۴۵۶ هزار گردشگر در سال ۲۰۱۹ از ترکیه بازدید کرده‌اند (Ministry of Culture and Tourism, 2019: 1).

با نگاهی به عملکرد دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی، به این نکته پی می‌بریم که ترکیه در این عرصه نسبت به ایران موفق‌تر عمل کرده است که به دلایل مختلفی همچون: ترک‌زبان و سنی مذهب بودن اکثریت مردم این منطقه، پروژه شیعه و ایران هراسی در این منطقه توسط برخی از کشورهای عربی، غربی به‌ویژه آمریکا، ترکیه و اسرائیل، سکولار بودن نظام‌های آسیای مرکزی، کارآمدی نهادهای مسئول دیپلماسی فرهنگی ترکیه برخلاف نهادهای مسئول دیپلماسی فرهنگی ایران به‌ویژه در دو عرصه رسانه‌ای که با راه‌اندازی کانال‌های تلویزیونی به زبان‌های جمهوری‌های آسیای مرکزی نظیر کانال تلویزیونی «آواز»، تأسیس مجلات و روزنامه‌هایی مانند «روزنامه زمان» در ترکمنستان، ایجاد پایگاه‌های رادیویی به زبان مردم منطقه و ساخت فیلم‌های تاریخی و سریال‌هایی که اکثرشان در راستای سیاست نوعثمانی، ترویج فرهنگ غرب و سکولاریسم حرکت می‌کنند و آموزشی که با تأسیس نهادهای آموزشی مانند دانشگاه، مدارس، موسسه‌های حرفه‌ای و کاری، آموزش زبان و پذیرش شمار کثیری از دانشجویان کشورهای آسیای مرکزی باهدف احیای فرهنگ ترک و گسترش ایده پان‌ترکسیم توانسته است گوی سبقت را از دیگر رقیبان منطقه‌ای خود برده و به شدت نفوذ خود را در این منطقه افزایش دهد و به ضعف‌ها و آسیب‌های دیپلماسی فرهنگی ایران در این منطقه مانند ضعف در برنامه‌ریزی مدون و برنامه‌ریزی‌های بلندمدت و عدم بازبینی مستمر در رویکردهای فرهنگی اعمالی در این منطقه، تعدد نهادها و کارگزاران فعال در امر دیپلماسی فرهنگی که به بیش از ۴۰ نهاد و سازمان دولتی و غیردولتی بالغ می‌گردد که این تعدد در بسیاری از موارد موجب ناکارآمدی، موازی کاری، اختلاط اداری، تعارض و عدم پیروی از سیاست واحدی در دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در این منطقه شده است، ناکارآمدی در نیازسنجی مشتریان و مخاطبان مقوله فرهنگ و عدم برنامه‌ریزی مبتنی بر الزامات و ذائقه‌های فرهنگی مردم این منطقه، غلبه نگرش‌های سنتی و رویکردهای امنیتی به بخش فرهنگ، عدم بهره‌گیری بهینه از ابزارهای مدرن، تلقیات نوین فرهنگی و کم‌توجهی به تحولات منطقه‌ای آسیای مرکزی و عدم به‌کارگیری بازیگران خصوصی و محدودسازی

فعالیت‌های دیپلماسی فرهنگی به کارگزاران رسمی برمی‌گردد (ایزدی، ۱۳۹۶: ۱۱۶). تمام این عوامل باعث شده تا علیرغم فرصت به‌دست‌آمده بعد از فروپاشی شوروی برای ایران، این کشور نتواند آن‌چنان‌که باید از این فرصت از طریق یک دیپلماسی فرهنگی هدفمند استفاده لازم را ببرد و در رقابت با دیپلماسی فرهنگی ترکیه در این منطقه، ناکارآمدتر و به اهداف کمتری دست یابد. برای نمونه؛ درحالی‌که مسیر ایران برای انتقال نفت و گاز آسیای مرکزی به بازارهای جهانی باصرفه‌تر، امن‌تر و مسیر آن کوتاه‌تر است و می‌تواند منافع زیادی برای ایران داشته باشد به‌ویژه که اهمیت ژئواستراتژیکی ایران را دوچندان می‌کند (موسائی، ۱۳۹۵: ۱۵۷). شاهد انتخاب دیگر مسیرها مانند خط لوله باکو-تفلیس-جیهان که از مسیر ترکیه می‌گذرد هستیم. همچنین درزمینه مبادلات تجاری نیز ترکیه با حجم شش میلیارد و ششصد میلیون دلاری در سال با این جمهوری‌ها در مقایسه با حجم تجاری سالانه هشتصد میلیون دلاری ایران و با توجه به میزان همکاری‌های فنی، آموزشی، سرمایه‌گذاری‌ها و انجام پروژه‌های زیربنایی ترکیه در این جمهوری‌ها نسبت به ایران موفق‌تر عمل کرده است. تمام این شواهد، نشان‌دهنده عدم بهره‌برداری مناسب ایران از این فرصت به‌دست‌آمده و موفقیت دیپلماسی فرهنگی ترکیه درزمینه افزایش روابط و کسب اهداف نسبت به دیپلماسی فرهنگی ایران در این منطقه است.

۵. نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر از یک‌طرف، تبیین علل همگرایی و افزایش روابط دو کشور ایران و ترکیه با جمهوری‌های آسیای مرکزی بود و از طرف دیگر، به دنبال مقایسه‌ای هدفمند از دیپلماسی فرهنگی تهران و آنکارا در این جمهوری‌ها بود تا مشخص نماید تا چه حد دیپلماسی فرهنگی دو کشور در این منطقه موفق و به کسب اهداف فرهنگی، سیاسی و اقتصادی دو کشور کمک نموده است. بر اساس رویکرد سازه‌انگاری، از طریق تأکید بر هنجارها و ارزش‌های مشترک نظیر اشتراکات تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی که نقشی پررنگ در شکل‌دهی به هویت دولت‌ها و در نتیجه چگونگی تعیین منافع دولت‌ها و الگوهای تعامل بین‌المللی دارند، می‌توان زمینه‌های مناسبی را برای تفاهم بیشتر میان ملت‌ها و دولت‌های گوناگون و در نتیجه گسترش روابط فراهم کرد. به همین دلیل، نقش ابزارهای نوین مانند دیپلماسی فرهنگی در این رویکرد، به دلیل کار ویژه اصلی آن‌که نزدیک کردن این هنجارها و ارزش‌های مشترک است و باعث همگرایی، تفاهم و افزایش روابط و

همکاری‌ها بین کشورها می‌شود برجسته است. بر همین اساس، با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و تغییر در نظام جغرافیای سیاسی و ساختار معنایی حاکم بر منطقه آسیای مرکزی، دو کشور ایران و ترکیه به جهت اشتراکات فرهنگی، تاریخی، زبانی، قومی و مذهبی با ساکنان این جمهوری‌ها، سعی کردند از فرصت به‌دست‌آمده نهایت استفاده را برده و با تاکید بر اشتراکات مشترک از طریق ابزارهای دیپلماسی فرهنگی در این منطقه، از یک‌طرف باعث افزایش روابط و همکاری‌ها شوند و از طرف دیگر، به اهداف فرهنگی، سیاسی و اقتصادی خود نیز در این منطقه دست یابند؛ زیرا هدف سیاسی و غیرمستقیم دیپلماسی فرهنگی، گسترش مناسبات به‌منظور تأمین منافع ملی و کسب اهداف است.

با نگاهی به اقدامات دو کشور در قالب دیپلماسی فرهنگی و نتایج فرهنگی، سیاسی و اقتصادی کسب‌شده دو کشور در این منطقه، به این نتیجه می‌رسیم که ترکیه نسبت به ایران در امر دیپلماسی فرهنگی و کسب اهداف، بهتر از ایران عمل کرده است. برای مثال و در مقام مقایسه سیاست‌ها و اقدامات فرهنگی ترکیه و ایران، از سال ۱۹۹۱ تاکنون، ده‌ها هزار دانشجویان ترک‌زبان آسیای مرکزی در دانشگاه‌های ترکیه پذیرفته شدند که این دانشجویان پس از فارغ‌التحصیلی و بازگشت به کشورشان معمولاً در مناصب حکومتی جذب می‌شوند و تبدیل به لابی ترکیه در این کشورها می‌شوند. این در حالی است که سالانه فقط پنجاه بورسیه تحصیلی از طرف دولت ایران به دانشجویان تاجیک فارسی‌زبان داده می‌شود. در عرصه جذب توریسم نیز ترکیه توانسته است با یک برنامه‌ریزی هدفمند فرهنگی و رسانه‌ای در این منطقه هر ساله به تعداد گردشگرانی که از این جمهوری‌ها وارد ترکیه می‌شوند بیفزاید؛ به نحوی که تعداد توریستی که از این جمهوری‌ها از ترکیه بازدید کرده‌اند در سال ۲۰۱۹ به یک میلیون و صد و هفتادویک هزار نفر رسیده است و از این طریق ترکیه توانسته است درآمدی نزدیک به هشتصد و بیست میلیون دلار کسب کند. اما با توجه به پتانسیل‌های ایران در زمینه گردشگری، ایران نتوانسته است با یک برنامه‌ریزی هدفمند فرهنگی و رسانه‌ای در این منطقه از این صنعت و درآمد حاصل از آن استفاده لازم را با توجه به تعداد کم گردشگرانی که از این جمهوری‌ها وارد ایران شده‌اند ببرد. در بعد اقتصادی نیز شاهد پیدایش ترکیه نسبت به ایران در این منطقه هستیم؛ به گونه‌ای که حجم کلی مبادلات تجاری میان ترکیه و جمهوری‌های آسیای مرکزی به رقمی بالغ بر شش میلیارد و ششصد و سی و هفت میلیون دلار در سال می‌رسد. در حالی که حجم کلی مبادلات تجاری میان ایران و جمهوری‌های آسیای مرکزی تنها هشتصد و هشتادویک میلیون دلار می‌باشد.

مقایسه دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی ... (محمد علی بصیری و دیگران) ۵۷

تمام این شواهد نشان‌دهنده درک درست ترکیه از تحولات و روحیات مردم و دولت‌های این منطقه و موفقیت دیپلماسی فرهنگی این کشور در زمینه افزایش روابط و کسب اهداف نسبت به دیپلماسی فرهنگی ایران در این منطقه دارد.

کتاب‌نامه

احمدی، حمید (۱۳۸۸). «ترکیه، پان‌ترکیسم و آسیای مرکزی»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۳، شماره ۱، صفحات ۲۲-۱.

ایزدی، جهانبخش (۱۳۹۶). *دیپلماسی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، چاپ اول، تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.

ایراس، نقش مثبت کمیته امداد امام خمینی (ره) در محرومیت‌زدایی در تاجیکستان، (۱۶/ ۳/ ۱۳۹۴)، (تاریخ دسترسی ۹/ ۴/ ۱۳۹۹)، کد خبر: ۱۷۰۰۴، قابل دسترسی در:

<http://www.irasnews.ir/vdcbagb8.rhbzgpuiur.html>

آدمی، علی؛ نوری، مهسا (۱۳۹۲). «دیپلماسی فرهنگی ترکیه در آسیای مرکزی: فرصت‌ها و چالش‌های پیش رو»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۱۹، شماره ۸۳، صفحات ۲۷-۱.

آزادی، سمیه؛ مقصودی، مجتبی (۱۳۹۱). *عملکرد دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز (۲۰۱۰-۱۹۹۱)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مطالعات منطقه‌ای، دانشکده علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

همن، شعیب (۱۳۸۹). «جمهوری اسلامی ایران و آسیای مرکزی؛ ظرفیت‌های همکاری و همگرایی منطقه‌ای»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۱۶، شماره ۷۱، صفحات ۵۴-۱۷

بنیاد سعدی، اقدامات و فعالیت‌ها (۸/ ۱/ ۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۱۳/ ۵/ ۱۳۹۹)، قابل دسترسی در:

<http://www.saadifoundation.ir>

جامعه‌المصطفی‌العالمیه، دانش‌آموختگان، (۱۰/ ۲/ ۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۲۱/ ۴/ ۱۳۹۹)، کد خبر: ۳۳۷۱۷، قابل دسترسی در:

<http://www.miu.ac.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=33717>

حق پناه، جعفر؛ شیرازی، سیمین (۱۳۹۳). *قدرت نرم ایران در آسیای مرکزی و قفقاز*، چاپ اول، تهران: موسسه ابرار معاصر.

خراسانی، رضا (۱۳۸۷). «جایگاه و نقش قدرت فرهنگی در سیاست خارجی و تأثیر آن بر روند تحولات جهانی»، علوم سیاسی، دوره ۱۱، شماره ۴۱، صفحات ۷۲-۴۱.

خبرگزاری آنا تولی، تجارت خارجی تاجیکستان در چهار ماه اول سال جاری، ده درصد کاهش یافت، (۲۸/ ۲/ ۱۳۹۵)، (تاریخ دسترسی ۱۴/ ۵/ ۱۳۹۹)، کد خبر: ۵۷۳۹۰۹، قابل دسترسی در:

<http://aa.com.tr/fa/573909>

خبرگزاری ایرنا، ترکیه و قرقیزستان ۱۲ توافقنامه همکاری امضا کردند، (۱۳۹۷/۶/۱۱)، (تاریخ دسترسی ۲۲ / ۴ / ۱۳۹۹)، کد خبر: ۸۳۰۱۹۷۸۷، قابل دسترسی در:

<http://www.irma.ir/fa/News/83019787>

خبرگزاری فارس، ۳۰ شهروند ترکمنستان به اتهام همکاری با گولنی‌ها زندانی شدند، (۱۳۹۵/۱۲/۴)، (تاریخ دسترسی ۱۵ / ۵ / ۱۳۹۹)، قابل دسترسی در:

<https://www.farsnews.ir/news/13951204000986/30>

خبرگزاری ویستا، نگاهی به مناسبات ترکیه و ترکمنستان، (۱۳۸۷/۲/۷)، (تاریخ دسترسی ۵ / ۵ / ۱۳۹۹)، کد خبر: ۳۰۹۸۸۶، قابل دسترسی در:

<http://vista.ir/article/309886>

دهشیری، محمدرضا (۱۳۹۳). *دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران*، چاپ اول، تهران؛ شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

دهشیری، محمدرضا؛ طاهری، مهدی (۱۳۹۵). «دیپلماسی آموزشی جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی»، *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، شماره ۹۴، صفحات ۴۲-۱.

دو غاچ ایپک، جمیل، آنالیز فعالیت‌های دیپلماسی عمومی ترکیه در قبال ترکستان و آسیای میانه، خبرگزاری رسمی رادیو و تلویزیون ترکیه (TRT)، (۱۳۹۵/۱۰/۳۰)، (تاریخ دسترسی ۲۴ / ۴ / ۱۳۹۹)، کد خبر: ۶۵۵۲۷۲، قابل دسترسی در:

<https://www.trt.net.tr/persian/brmmh-h/2017/01/19/anlyz-f-lyt-hy-dyplmsy-mwmy-trkhyh-dr-qbl-trkhstn-w-asyy-mynh-655272>

دو غاچ ایپک، جمیل، نگاه سیاست خارجی ترکیه: روابط مستحکم ترکیه و قزاقستان، خبرگزاری رسمی رادیو و تلویزیون ترکیه (TRT)، (۱۳۹۷/۵/۲۳)، (تاریخ دسترسی ۲۴ / ۴ / ۱۳۹۹)، کد خبر: ۱۰۳۲۳۶۰، قابل دسترسی در:

<http://www.trt.net.tr/persian/thlyl-w-gzrsh/2018/08/14/ngh-syst-khrjy-trkhyh-rwb-tmstkhm-trkhyh-w-qzqstn-1032360>

دهقانی فیروزآبادی، جلال (۱۳۸۹). «دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی در منطقه خلیج فارس»، فصلنامه سیاست، دوره ۴۰، شماره ۴، صفحات ۱۲۲-۱۰۳.

دهقانی، رضا (۱۳۸۹). «آشنایی با بنیاد تاریخ ترک»، ماهنامه تاریخ و جغرافیا، شماره ۴۳-۴۲، صفحات ۹۸-۹۹.

دهقانی، رضا (۱۳۹۱). «الگوهای ساختاری و اجرایی دیپلماسی فرهنگی ترکیه»، پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، دوره ۲، شماره ۴، صفحات ۳۹-۱۵.

رضانی بونش، فرزاد، ترکیه و تاجیکستان، بسترها و اهداف دوسویه در روابط، ایراس، (۱۳۹۱ / ۹/۲۷)، (تاریخ دسترسی ۴ / ۵ / ۱۳۹۹)، کد خبر: ۲۶۹۳۸، قابل دسترسی در:

مقایسه دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی ... (محمد علی بصیری و دیگران) ۵۹

<http://irasnews.ir/vdch6wni.23n-xdft2.html>

رایزنی فرهنگی ج.ا.ا در عشق‌آباد (۱۱/ ۳/ ۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۳/ ۵/ ۱۳۹۹)، قابل دسترسی در:

<http://ashgabat.icro.ir>

زیباکلام، صادق؛ گودرزی، فاطمه (۱۳۹۲). «سیاست خارجی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی (امکان‌سنجی روابط راهبردی دو کشور بر مبنای مدلی تلفیقی)»، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۶، شماره ۲۱، صفحات ۲۰۵-۱۶۵.

سلیمی بنی، صادق؛ شیخان، محمد مجاور (۱۳۹۲). «جایگاه دیپلماسی فرهنگی در سیاست خارجی کشورها»، پژوهش در تاریخ، شماره ۱۲، صفحات ۱۹۳-۱۷۳.

سنایی، مهدی (۱۳۹۰). *روابط ایران و آسیای مرکزی: روندها و چشم‌اندازها*، چاپ اول، تهران؛ مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

سنایی، مهدی (۱۳۹۳). *پیوندهای تاریخی ایران و آسیای مرکزی؛ با نگاهی به آثار و ابنیه تاریخی تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان*، چاپ اول، تهران؛ موسسه مطالعات ایران و اوراسیا (ایراس) و موسسه فرهنگی اکو.

سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی (۲۸/ ۳/ ۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۱/ ۵/ ۱۳۹۹)، قابل دسترسی در:

<http://www.icro.ir>

سرکنسولگری ج.ا.ا در آلماتی، روابط سیاسی، (۱۹/ ۳/ ۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۶/ ۵/ ۱۳۹۹)، کد خبر: ۱۲۴۵۵، قابل دسترسی در:

<https://almaty.mfa.ir/portal/generalcategoryservices/12455>

سرکنسولگری ج.ا.ا در مرو، روابط سیاسی دوجانبه، (۱/ ۴/ ۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۸/ ۵/ ۱۳۹۹)، کد خبر: ۱۲۳۶۴، قابل دسترسی در:

<https://merv.mfa.gov.ir/portal/generalcategoryservices/12364>

سفارت ازبکستان در ایران، روابط ایران و ازبکستان، (۱/ ۴/ ۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۲/ ۵/ ۱۳۹۹)، قابل دسترسی در:

<http://www.uzbekembassy.ir/fa-Ir/bilateral-relations.aspx>

سفارت ج.ا.ا در بیشکک، روابط سیاسی ایران و قرقیزستان، (۳۰/ ۳/ ۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۹/ ۵/ ۱۳۹۹)، کد خبر: ۴۸۷۵، قابل دسترسی در:

<https://bishkek.mfa.ir/portal/generalcategoryservices/4875>

سفارت ج.ا.ا در دوشنبه، روابط سیاسی ایران و تاجیکستان، (۸/ ۳/ ۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۱/ ۵/ ۱۳۹۹)، کد خبر: ۴۱۰۵، قابل دسترسی در:

<https://dushanbe.mfa.ir/portal/generalcategoryservices/4105>

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، آمارهای گردشگری، (۱۳۹۶)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹ / ۴ / ۲۵)، قابل دسترسی در:

<https://www.ichto.ir/documents?EntryId=79>

سازمان توسعه تجارت ایران، مشخصات شرکت‌ها و تجار ایرانی فعال در عشق‌آباد، (۱۳۹۷ / ۱۲ / ۲۹)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹ / ۴ / ۲۸)، قابل دسترسی در:

<http://turkmenistan.tpo.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=57&pageid=23714>

سازمان توسعه تجارت ایران، روابط تجاری تاجیکستان با جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹ / ۴ / ۲۸)، قابل دسترسی در:

<http://www.tpo.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=5264&p=2&g=163&showitem=22>

سازمان توسعه تجارت ایران، روابط تجاری قزاقستان با جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹ / ۴ / ۲۸)، قابل دسترسی در:

<http://farsi.tpo.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=24021&p=1&showitem=8>

سازمان توسعه تجارت ایران، روابط تجاری قرقیزستان با جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹ / ۴ / ۲۸)، قابل دسترسی در:

<http://farsi.tpo.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=24021&p=1&showitem=27>

سازمان توسعه تجارت ایران، روابط تجاری ازبکستان با جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹ / ۴ / ۲۸)، قابل دسترسی در:

<http://farsi.tpo.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=24021&p=1&showitem=24>

سازمان توسعه تجارت ایران، روابط تجاری ترکمنستان با جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۸)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹ / ۴ / ۲۸)، قابل دسترسی در:

<http://www.tpo.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=5264&p=2&g=163&showitem=7>

صالحی امیری، سید رضا؛ محمدی، سعید (۱۳۸۹). *دیپلماسی فرهنگی*، چاپ اول، تهران؛ نشر ققنوس. طایی، علی، نفوذ ترکیه در حوزه امنیتی-پیرامونی ایران (۳) بررسی حوزه آسیای مرکزی، خبرگزاری آنا (۱۳۹۶/۱۰/۲۶)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹ / ۵ / ۱)، کد خبر: ۲۵۱۸۴۹، قابل دسترسی در:

<http://ana.ir/fa/news/33/251849>

عبدالله خانی، علی (۱۳۹۰). *فرهنگ/استراتژیک*، چاپ دوم، تهران؛ انتشارات موسسه ابرار معاصر. عابدینی، محمدحسین (۱۳۸۴). «فعالیت‌های فرهنگی دولت‌های خارجی در آسیای مرکزی»، ماهنامه ایراس، شماره ۴، صفحات ۶-۱.

عسگری، محمدعلی، امپراتوری جهانی فتح‌الله گولن، روزنامه شرق برگرفته از روزنامه الشرق الاوسط (۱۳۹۵ / ۶ / ۲۳)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹ / ۵ / ۱۴)، شماره ۲۶۸۰، قابل دسترسی در:

<https://www.magiran.com/article/3430080>

مقایسه دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی ... (محمد علی بصیری و دیگران) ۶۱

عطایی، فرهاد؛ شیبانی، اعظم (۱۳۹۰). «زمینه‌های همکاری و رقابت ایران و روسیه در آسیای مرکزی در چارچوب ژئوپلیتیک»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۴، شماره ۸، صفحات ۱۵۲-۱۳۱.
عطری، فاطمه، سمت‌وسوی مناسبات ترکیه و ترکمنستان، ایراس، (۱۳۹۲/۳/۲۷)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹/۴/۳۰)، کد خبر: ۲۱۱، قابل دسترسی در:

<http://www.iras.ir/fa/doc/note/211>

فلاح، رحمت‌الله (۱۳۸۷). «تقابل الگوی فرهنگی ترکیه با ایران در آسیای مرکزی و قفقاز»، مطالعات راهبردی جهان اسلام، شماره ۳۳، صفحات ۸۱-۶۲.

قادری حاجت، مصطفی؛ نصرتی، حمیدرضا (۱۳۹۱). «اهداف ژئوپلیتیکی قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در آسیای مرکزی»، فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۸، شماره ۲، صفحات ۹۵-۶۳.
کمیته امداد امام خمینی^(۵) (۱۳۹۸/۲/۱۶)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹/۴/۲۹)، قابل دسترسی در:

<https://portal.emdad.ir>

کوزه‌گر کالجی، ولی، مروری بر شبکه مالی و آموزشی فتح‌الله گولن در آسیای مرکزی، ایران شرقی، (۱۳۹۸/۸/۲۰)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹/۵/۱۴)، کد خبر: ۲۱۱۲، قابل دسترسی در:

<http://eastemiran.com/fa/doc/note/2112/>

محمدی، فاطمه، آسیای مرکزی گرفتار در برزخ هویت‌یابی، ایراس، (۱۳۹۱/۵/۷)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹/۵/۶)، قابل دسترسی در:

<http://www.iras.ir/fa/doc/note/85>

مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۳). «سازمانگاری به‌عنوان فرا نظریه روابط بین‌الملل»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۵، صفحات ۱۴۴-۱۱۳.
ملکیان، محسن (۱۳۹۱). «روابط فرهنگی ایران و تاجیکستان»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۵، شماره ۱۱، صفحات ۱۱۴-۹۵.

معاونت برون‌مرزی صداوسیما (۱۳۹۸/۱/۸)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹/۴/۱۳)، قابل دسترسی در:

http://worldservice.irib.ir/fa/about_us

موسائی، علی (۱۳۹۵). *امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و بحران‌های سیاسی افغانستان*، چاپ اول، تهران: انتشارات حانون.

مه پیکر، سعیده، ترکیه-ازبکستان؛ اردوغان از رئیس‌جمهوری جدید چه می‌خواهد؟، ایران شرقی، (۱۳۹۵/۹/۱۰)، (تاریخ دسترسی ۱۳۹۹/۵/۱۵)، کد خبر: ۱۵۶، قابل دسترسی در:

<http://eastemiran.com/fa/doc/translate/156/>

ونت، الکساندر (۱۳۸۴). *نظریه اجتماعی سیاست بین‌الملل*، ترجمه حمیرا مشیرزاده، چاپ اول، تهران: مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

- Balci, Bayram (2014). «The Gülen Movement and Turkish Soft Power», Carnegie Endowment for International Peace, Vol 4, No 2. PP. 1-9.
- Bartelett, Paul, Central Asia on Screen in Almaty, (19. 9. 2010), (Accessed on: 15. 7.2020), Retrieved from: <https://eurasianet.org/central-asia-on-screen-in-almaty>
- Cummings, Milton (2003). *Cultural Diplomacy and The United States Government: A Survey*, Washington DC: Center for Arts and Culture.
- Hafeznia, Mohammadreza (2007). «Iran's Geopolitical in Central Asia and Opportunitis ahead», Geopolitics Quarterly, Vol. 3, No. 3. PP. 97-111.
- Hiro, Dilip (2011). *Inside Central Asia: A Pplitical and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey and Iran*, New York/London, The Outlook Press.
- Kanbolat, Hasan, Turkish-Tajik Relations on the 20th Anniversary of Tajikistan's Independence, (1.5. 2012), (Accessed on: 12.7. 2020), Retrieved from: http://www.todayzaman.com/columnist/hasankanbolat_257297_turkish-tajikrelations-on-the-20th-anniversary-of-tajikistans-independence.html
- Murinson, Alexander (2006). «The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy», Middle Eastern Studies, Vol 42, No 6. PP. 945-964.
- Ministry of Culture and Tourism, Number of Arriving-Departing Visitors, Foreigners and Citizens, (2019), (Accessed on: 1. 8.2020), Retrieved from: <https://www.ktb.gov.tr/EN-249283/tourism-statistics.html>
- Ministry of Culture and Tourism, Purpose, Scope and Definitions (2018), (Accessed on: 20. 7.2020), Retrieved from: <http://www.kultur.gov.tr/EN-113295/law-for-the-encouragement-of-tourism.html>
- Miles, Richard, Turkish Gulenist Movement in Turkmenistan: Educators and What Else, (17. 4. 2014), («Accessed on: 22. 7.2020), Retrieved from: https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT491_a.html.
- Nye. Joseph, Propaganda Isn't the Way: Soft Power, (10. 1. 2003), (Accessed on: 5. 8.2020), Retrieved from: <https://www.belfercenter.org/publication/propaganda-isnt-way-soft-power>
- Reus-Smit, Christian (2002).«Imagining Society: Constructivism and the English School», Journal of Politics and International Relations, Vol. 4, No. 3, PP. 487-509.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, Relations between Turkey and Turkmenistan, (2. 10. 2017), (Accessed on: 29.7.2020), Retrieved from: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-turkmenistan.en.mfa>
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, Relations between Turkey and Kazakhstan, (2. 10. 2017), (Accessed on: 29. 7.2020), Retrieved from: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-kazakhstan.en.mfa>
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, Relations between Turkey and Uzbekistan, (2. 10. 2017), (Accessed on: 29. 7.2020), Retrieved from: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-uzbekistan%20.en.mfa>
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, Purpose and Definitions, (2018), (Accessed on: 3. 8.2020), Retrieved from: <http://www.mfa.gov.tr/ministry-info.en.mfa>

Roy, A & Jakson, L (2003). *Security in central Asia: A New International Framework*, Translation to Persian by: Mohammadreza Dabiri, Tehran, Political and International Studies Office.

Turkish Embassy in Dushanbe, Economic and Commercial Relations with Tajikistan, (9.11.2018), (Accessed on: 11. 7. 2020), Retrieved from: <http://dushanbe.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/326318>

UN Comtrade. International Trade Statistics Database. (2019), (Accessed on: 12. 7. 2020), Retrieved from: <https://comtrade.un.org/data>

Wendt, Alexander (1994). « Collective Identity Formation and the International State », American Political Science Review, Vol. 88, No. 2, PP. 384-396.

Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press.